

**МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ
ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧ-
НИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА "ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ"**

Кафедра економіки підприємств

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ**

ОКР "Бакалавр"
з напрямку: 6.030509 "Облік і аудит"
денної форми навчання

Розробник: к.е.н., доц. Завадських Г.М.

Мелітополь, 2012

УДК 658 (074)
ББК 65.29 я71

Регіональна економіка. Методичні вказівки для самостійної роботи студентів факультету економіки та бізнесу ОКР "Бакалавр" спеціальності . – Мелітополь: Таврійський державний агротехнологічний університет, 2012. – с.

Розробник: к.е.н., доц. Г.М. Завадських

Рецензенти: д.е.н., проф. кафедри "Фінансів та бухгалтерського обліку"
ЗІЕІТ Л.В. Синяєва

к.е.н., доцент кафедри "Організація виробництва та агробізнесу"
ТДАТУ Агеєва І.В.

Розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри економіки підприємств "___" _____ 20__ р., протокол № ____.

Затверджено методичною комісією факультету економіки та бізнесу
"___" _____ 20__ р., протокол № ____.

Зміст

Вступ.....	4
Тематичний план курсу.....	5
Тема 1. Предмет, метод і завдання дисципліни	
Тема 2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та територіальна організація господарства.....	
Тема 3. Економічне районування та територіальна організація господарства.....	
Тема 4. Регіон у системі територіального поділу праці.	
Тема 5. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики.....	
Тема 6. Механізм реалізації регіональної економічної політики.	
Тема 7. Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах.....	
Тема 8. Природний та трудоворесурсний потенціал України	
Тема 9. Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення. ...	
Тема 10. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем.....	
Тема 11. Економіка регіонів України: стан та перспективи розвитку	
Тема 12. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури.....	
Тема 13. Фактори сталого розвитку продуктивних сил.....	
Тема 14. Наукові засади раціонального природокористування.....	
Тема 15. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації. ..	
Тема 16. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища.....	
Тема 17. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності	
Тема 18. Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища.	
Розподіл балів, що присвоюються студентам за СРС.....	79
Критерії оцінювання.....	80
Список використаних джерел.....	81

Вступ

Самостійна робота студентів у вищому навчальному закладі – це форма навчального процесу, що є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Методичні вказівки для самостійної роботи з дисципліни "Економіка підприємства" для студентів факультету економіки та бізнесу ОКР "Бакалавр" з напрямку 6.030509 "Облік і аудит" розроблені у відповідності до змісту і структури робочої програми курсу.

Мета методичних вказівок – допомогти студентам у формуванні системи знань щодо розміщення і територіальної організації продуктивних сил України, аналізу стану і визначення головних напрямків регіонального розвитку економіки в умовах ринкових відносин.

Завдання самостійної роботи по предмету "Регіональна економіка" охоплюють, по-перше, підготовку до аудиторних занять. Вона включає: 1) опрацювання матеріалу лекцій; 2) опрацювання основної та додаткової літератури; 3) засвоєння термінів економічного словника; 4) підготовку відповідей на основні питання теми; 5) розв'язання практичних завдань; 6) виконання завдань для самоперевірки знань.

Індивідуальна робота студентів як вид самостійної роботи, який підлягає оцінюванню, по даній дисципліні включає підготовку та захист рефератів, складання глосаріїв, кросвордів, ребусів, тестів тощо. Питання, які виносяться на підсумковий модульний контроль, вказуються в кінці кожної теми. Розподіл балів та критерії оцінювання вказані у відповідних розділах даних методичних вказівок.

Для визначення рівня засвоєння матеріалу пропонується самоперевірка знань. Вона передбачає відповіді на питання (наводиться перелік по кожній темі). Питання базуються на матеріалах, викладених в лекціях, основній та додатковій літературі, практичних (семінарських) заняттях.

5 СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРС

Теми	Кількість годин, відведених на:			
	лекції	семінарські та практичні	самостійну роботу	індивідуальну роботу
Змістовий модуль 1. Регіональна економіка.				
Тема 1. Предмет, метод і завдання дисципліни.	2	1	2	6
Тема 2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та територіальна організація господарства.	2	1	4	
Тема 3. Економічне районування та територіальна організація господарства.	2	2	4	
Тема 4. Регіон у системі територіального поділу праці.	2	1	4	
Тема 5. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики.	2	2	4	
Тема 6. Механізм реалізації регіональної економічної політики.	2	1	4	
Тема 7. Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах.	-	1	6	
Тема 8. Природний та трудовий потенціал України		2	4	6
Тема 9. Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення.	2	2	4	
Тема 10. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем	2	1	4	
Тема 11. Економіка регіонів України: стан та перспективи розвитку	2	2	4	
Тема 12. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури	2	1	2	
Тема 13. Фактори сталого розвитку продуктивних сил.	-	1	6	

Контроль модуля	-	2	-	
Змістовий модуль 2 Екологія.				
Тема 14. Наукові засади раціонального природокористування.	2	1	4	
Тема 15. Екологічний моніторинг і система екологічної інформації.	2	2	4	
Тема 16. Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища	2	2	2	
Тема 17. Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності.	2	2	4	
Тема 18. Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища.	-	1	6	
Контроль модуля	-	2	-	-
Всього годин	30	30	72	12

Змістовний модуль 1

Тема 1: Предмет, метод та завдання дисципліни (2 години)

Мета: Ознайомити студента з предметом дослідження регіональної економіки, методологічними основами курсу завданням і структурою курсу.

Рекомендована література: [9, 24-26, 31-39]

Знати: Теоретичні основи курсу, методологічні основи курсу, його завдання та структуру.

Вміти: Визначати та обґрунтовувати проблеми сучасного розміщення продуктивних сил України та обирати оптимальні варіанти їх розв'язання.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

- 1.1 Організація навчального курсу “Регіональна економіка” та особливості контролю успішності студентів по дисципліні.

- 1.2 Визначення предмета і об'єкта науки.
- 1.3 Територіальний поділ праці і розміщення продуктивних сил.
- 1.4 Місце курсу в системі наукових дисциплін.
- 1.5 Методологічні основи курсу.
- 1.6 Наукові методи досліджень.
- 1.7 Завдання і структура курсу.
- 1.8 Проблеми розміщення продуктивних сил.

Термінологічний словник

Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів що виражають активне ставлення людей до природи. Крім традиційних складових (засоби виробництва і робоча сила), до продуктивних сил відносять науку, форми і методи організації виробництва, інформацію та деякі інші елементи. Головною продуктивною силою залишається людина з її потребами та інтересами.

Предметом курсу “Регіональна економіка” є просторова організація продуктивних сил та окремих їх складових елементів, а також територіальні аспекти господарювання, закономірності його формування і розвитку.

Об'єктом вивчення є основні складові просторової організації продуктивних сил – природо- і трудовресурсний потенціал, галузеві комплекси, територіальні системи господарювання з відповідною системою економічних зв'язків.

Методологічні основи курсу “Регіональна економіка” - це сукупність категорій цієї галузі економічної науки, а також система певних наукових методів дослідження та алгоритм вирішення теоретичних і прикладних завдань.

Головним завданням науки регіональної економіки є: обґрунтування оптимального розміщення продуктивних сил.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Що є предметом і об'єктом вивчення дисципліни?

Предметом курсу “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” є просторова організація продуктивних сил та окремих їх складових елементів, а також територіальні аспекти господарювання, закономірності його формування і розвитку.

Об'єктом вивчення є основні складові просторової організації продуктивних сил – природо- і трудовресурсний потенціал, галузеві комплекси, територіальні системи господарювання з відповідною системою економічних зв'язків.

2. Розкрийте сутність продуктивних сил і дайте сучасне визначення поняття: “Розміщення продуктивних сил”.

Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людина) і речових (засоби виробництва) елементів що виражають активне ставлення людей до природи. Склад продуктивних сил неухильно розширюється у зв'язку із вступом суспільства у нову фазу постіндустріального розвитку. Крім традиційних складових (засоби виробництва і робоча сила), до продуктивних сил відносять науку, форми і методи організації виробництва, інформацію та деякі ін-

ші елементи. Головною продуктивною силою залишається людина з її потребами та інтересами.

В сучасному навчальному курсі “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” відображено новітні проблеми РПС глобального, національного, регіонального і локального рівнів, зокрема: шляхи подолання диспропорцій у РПС, проблеми раціонального використання природо ресурсного, трудового і виробничого потенціалу та збереження навколишнього природного середовища, проблеми досягнення ефективності господарювання на основі раціонального розміщення об’єктів базових галузей промисловості, формування ефективної державної регіональної економічної політики та системи зовнішньоекономічних зв’язків.

3. Які Ви знаєте наукові методи досліджень РПС?

В РПС та регіональній економіці використовують 4 рівні наукових методів дослідження:

- 1) загальнонауковий (діалектичний та системний методи пізнання, завдяки яким ПС розглядаються як єдина систем, що постійно розвивається і багатіються новими складовими);
- 2) міждисциплінарний (історичний і методичний методи, що застосовуються для аналізу динаміки певних процесів або явищ);
- 3) спеціальний (статистичний і картографічний методи застосовують для конкретно-наукових досліджень);
- 4) методико-технічний (ці методи дають змогу виконувати техніко-економічні розрахунки різної складності та здійснювати формалізацію окремих положень і рішень).

Досить поширеною групою методів, що використовуються у РПС та регіональній економіці, є спеціальні методи дослідження, а саме: балансовий, нормативний, регіональний аналіз, економіко-статистичний, техніко-економічне обґрунтування та ін.

4. Які основні завдання курсу?

Головним завданням науки РПС та регіональної економіки є: обґрунтування оптимального розміщення продуктивних сил. Поняття “оптимальності” передбачає одержання якомога більшого ефекту від правильного розміщення підприємства, від найкращої територіальної організації виробництва регіону, країни. На рівні підприємства ефект виражається у прибутку, на рівні країни – у національному доході. При цьому треба співвідносити розмір ефекту з витратами, тобто розрахувати ефективність витрат, а також врахувати соціальний та демографічний фактори.

5. Теоретичні основи розміщення продуктивних сил.

Методологічні основи курсу “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” - це сукупність категорій цієї галузі економічної науки, а також система певних наукових методів дослідження та алгоритм вирішення теоретичних і прикладних завдань. Методологічною першоосновою курсу є матеріалістична діалектика, відповідні економічні закони і категорії. Закони діалектики дають змогу розкрити сутність процесів і явищ, які відбуваються в процесі РПС та вдосконалення їх територіальної організації.

б. Зміст курсу та його місце в системі наукових дисциплін.

Навчальний курс “Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка” структурно складається з таких взаємопов’язаних розділів: теоретичні основи РПС і регіональної економіки; природно-економічний потенціал України та її регіонів; Економіка України та її галузева структура; економіка регіонів України та особливості регіонального розвитку; регіональна економічна політика і управління регіональним розвитком в Україні; зовнішні економічні зв’язки та їх роль у розвитку ПС України та її регіонів.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Предмет курсу.
2. Місце курсу в системі економічних дисциплін.
3. Методологічні основи курсу.
4. Спеціальні методи.
5. Мета та основні завдання вивчення курсу.
6. Значення курсу в професійній підготовці економістів.
7. Сутність розміщення продуктивних сил і регіональної економіки, структура курсу.

Тема 2: Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та територіальна організація господарства. (4 години)

Мета: Вивчити сутність економічних законів суспільного виробництва і закономірності розміщення продуктивних сил та основними напрями подальшого розвитку та вдосконалення розміщення продуктивних сил України

Рекомендована література:[19, 24-26, 31-38, 40, 46]

Знати: Сутність економічних законів і закономірностей, закономірності розміщення продуктивних сил, принципи розміщення суспільного виробництва, основні фактори і критерії, що впливають на розміщення продуктивних сил.

Вміти: Обґрунтовувати значення та місце економічних законів та принципів в сучасному РПС України.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Сутність економічних законів і закономірностей.

2. Закономірності розміщення продуктивних сил.
3. Принципи розміщення суспільного виробництва.
4. Основні фактори і критерії, що впливають на розміщення продуктивних

Термінологічний словник:

Економічні закони – це необхідні і стійкі залежності між економічними явищами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

Закономірність – це прояв дії одного або певної сукупності економічних законів. Закономірність, як і закон, відображає стійкі причинно-наслідкові зв'язки, однак закономірність відображає не однозначну залежність, а ймовірнісну, тобто результат дії різноманітних сил є передбачуваним, але точність такого передбачення може мати відхилення від реального.

Принципи – це стисло викладені науково обґрунтовані положення, тобто правила господарювання, якими мають керуватися суб'єкти економічної діяльності на певному етапі історичного розвитку. Під час розроблення принципів, визначення їх змісту та механізму реалізації враховуються також природно-економічні чинники.

Чинники – це сукупність аргументів (причин), які зумовлюють особливості розвитку певних економічних процесів у конкретному регіоні.

Чинники РПС – це сукупність причин, що зумовлюють вибір місця просторового розміщення окремих підприємств, їх груп і галузей.

Завдання для самоперевірки знань:

1. В чому є сутність економічного закону і закономірності?

Економічні закони – це необхідні і стійкі залежності між економічними явищами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

Останні, зокрема економічні закони поділяються на загальні закони, які діють упродовж всього існування людства (закон відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил, закон відтворення, закон економії часу) і специфічні закони, що визначають економічний розвиток суспільства в межах певних конкретно-історичних епох або стадій (закон вартості, закон попиту і пропозицій, закон грошового обігу, закон нагромадження та ін.).

У конкретних економічних умовах загальні і специфічні закони виступають як закономірності. Таким чином, закономірність – це прояв дії одного або певної сукупності економічних законів. Закономірність, як і закон, відображає стійкі причинно-наслідкові зв'язки, однак закономірність відображає не однозначну залежність, а ймовірнісну, тобто результат дії різноманітних сил є передбачуваним, але точність такого передбачення може мати відхилення від реального.

2. Назвіть основні закономірності розміщення продуктивних сил.

Соціальна спрямованість економіки, сталий розвиток виробництва, планомірність і керованість, забезпечення достатньої безпеки країни, орієнтація в процесі вирішення конкретних питань РПС на забезпечення високої конкурентоспроможності продукції, орієнтація в процесі вирішення конкретних питань РПС на забезпечення високої конкурентоспроможності продукції., економічно ефективне РПС, комплексний розвиток і РПС, територіальний поділ праці, територіальна концентрація виробництва, глобалізація економіки та її регіоналізація.

3. Перерахуйте принципи розміщення суспільного виробництва.

Принцип раціонального розміщення виробництва, принцип комплексного розміщення виробництва, принцип збалансованості і пропорційності розміщення виробництва, принцип обмеженого централізму, принцип вирівнювання рівнів економічного розвитку районів ат областей, принцип забезпечення екологічної рівноваги.

4. Які Ви знаєте основні фактори, що впливають на характер територіального розміщення галузей і підприємств?

Чинники РПС – це сукупність причин, що зумовлюють вибір місця просторового розміщення окремих підприємств, їх груп і галузей.

Розрізняють такі групи чинників:

- сировинні (кількісні запаси і якісний склад природних ресурсів, умови їх експлуатації і використання, кліматичні, гідрогеологічні).
 - екологічні (природоохоронні, комплексного використання природних ресурсів і чинники забезпечення сприятливих екологічних умов для життя і діяльності населення).
 - технічні (досягнутий і можливий у перспективі рівень техніки і технологій).
 - соціально-демографічні (забезпеченість виробництва трудовими ресурсами, стан виробничої і соціальної інфраструктури).
 - економічні (вартість капіталовкладень, строки будівництва, ефективність виробництва, призначення і якість продукції, виробничі зв'язки, економіко-географічне і транспортне положення).
5. Сутність і роль соціальних і екологічних критеріїв у розміщенні продуктивних сил.

В сучасних умовах вирішальну роль у РПС відіграє *екологічний чинник*.

Екологізація виробництва – складова екологічної політики держави, що передбачає проведення комплексу заходів правового та економічного регулювання ресурсоспоживання. Врахування екологічного чинника в РПС передбачає недопустимість концентрації шкідливих виробництв у населених пунктах і регіонах з високою концентрацією населення.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Основні закономірності розміщення продуктивних сил: соціальна спрямованість, усталеність розвитку, національна безпека, планомірність, керованість, комплексність, конкурентоспроможність, ефективність господарства економічних районів.

2. Найважливіші принципи й фактори розміщення продуктивних сил.

3. Визначальна роль екологічних і соціальних критеріїв у розміщенні виробництва.

Тема 3: Економічне районування та територіальна організація господарства (4 години)

Мета: Засвоїти основні принципи економічного районування і територіальну структуру економіки.

Рекомендована література: [9, 24-26, 31-39, 49]

Знати: Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування. Основні районоутворюючі фактори, принципи і критерії виділення великих економічних районів, їх основні типи.

Вміти: Розв'язувати проблемні питання, обгрунтовувати складні ситуації щодо економічного районування економіки України.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування.
3. Принципи і критерії виділення великих економічних районів, їх основні типи.
4. Мережа економічних районів України та практичне значення економічного районування

Термінологічний словник:

Процес економічного районування має собою доцільний, науково обгрунтований поділ країни на економічні райони.

Економічний район – це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і нерозривно пов'язана з суспільним територіальним поділом праці.

Великі економічні райони – це територіальні спеціалізовані частини народного господарства країни, взаємопов'язані між собою постійним обміном виробленої в них продукції та іншими економічними відносинами.

Економічний район – це форма територіальної організації народного господарства, що утворюється на основі суспільного територіального поділу праці, виникнення і формування районних територіальних виробничих комплексів (ТВК).

Галузеве (спеціальне) районування. Цей тип економічних районів виникає під впливом закономірності концентрації підприємств окремої галузі народного господарства і пов'язаних з ними обслуговуючих виробництв.

Загальне (інтегральне) економічне районування базується на регіональних НГК, в основі яких знаходяться ТВК різного ступеня сформованості або їх складові частини.

Великі (інтегральні) економічні райони – це поділ території країни на найбільші територіальні частини, які об'єднують кілька адміністративних областей: у великих економічних районах, крім галузей спеціалізації в масштабі держави, повинні розвиватись і інші основні галузі виробництва з метою більш повного використання місцевих ресурсів і зменшення обсягів завізної продукції з інших районів.

Середні райони є підрайонами великих економічних районів. Об'єктивною основою цього районування виступає територіальний поділ праці як в масштабах країни, так і в межах великих (інтегральних) економічних районів.

Малі райони (мікрорайони) – це найнижчий ступінь інтегральних економічних районів. Вони органічно пов'язані з низовим адміністративно-господарським районуванням, їх територія відповідає території внутрішніх адмінрайонів.

Завдання для самоперевірки знань

1. Наука про економічне районування.

Значного розвитку набула теорія і методологія економічного районування у постсоціалістичних країнах, насамперед, у працях учених колишнього Радянського Союзу, що було зумовлено розвитком планової господарської системи. Вагомий внесок у розроблення наукових засад економічного районування зробили такі радянські економіко-географи і економісти, як М.М. Барановський, М.М. Колосовський, П.М. Алампієв та ін.

2. Принципи економічного районування та форми територіальної організації продуктивних сил економічних районів.

Загальний (міжгалузевий) економічний район має бути великою економічною територією, на якій є значні природні ресурси, необхідні для визначення його господарської спеціалізації і забезпечення сучасного і перспективного розвитку.

Розміри територій великих економічних районів повинні відповідати вимогам скорочення перевезення масових вантажів в межах району до економічно доцільних відстаней, а величини економічних потенціалів районів повинні бути близькими між собою.

Економічний район повинен являти собою виробничо-економічну територіальну єдність, яка створюється розвиненими внутрішніми виробничими зв'язками і мати спеціалізацію господарства у масштабі країни.

На території інтегрованого економічного району повинен бути сформований достатньо потужний НГК, основу якого становлять територіально виро-

бничі комплекси з такою галузевою структурою:

- а) профілюючі галузі (галузі спеціалізації району в масштабі країни), які включають до свого складу кілька галузей промисловості і сільськогосподарства;
- б) галузі які розвиваються як суміжні з галузями попередньої групи і забезпечують комбіновану переробку сировини, а також галузі, що обслуговують потреби галузей спеціалізації району (ремонт обладнання, виробництво будматеріалів тощо);
- в) галузі, які забезпечують потреби населення району промисловими і продовольчими товарами, необхідними матеріалами.

При виділенні економічного району повинні враховуватися економіко-географічне положення території і його вплив на спеціалізацію та особливості РПС.

3. Перерахуйте мережу економічних районів України.

Середні (інтегральні) райони, як правило, є підрайонами великих економічних районів. Об'єктивною основою цього районування виступає територіальний поділ праці як в масштабах країни, так і в межах великих (інтегральних) економічних районів. Ці райони використовуються як для прогнозування рівня розвитку виробництва і невиробничої сфери та розробки державних програм галузевого розвитку, так і для управління господарською діяльністю.

Форми територіальної організації продуктивних сил економічних районів.

Наукова і практична необхідність диференційованого підходу до вивчення територіально-господарських відмінностей у межах країни обумовлює потребу систематизації різних економічних районів.

Науково обґрунтованим є об'єктивне існування двох типів економічних районів – 1) *галузевих* і 2) *загальних або багатогалузевих* (інтегральних).

Галузеве (спеціальне) районування. Цей тип економічних районів виникає під впливом закономірності концентрації підприємств окремої галузі народного господарства і пов'язаних з ними обслуговуючих виробництв. Так, наприклад, у сільському господарстві виділяються райони виробництва зернових і технічних культур, виноградарство і садівництво, а в промисловості – райони вугільної, металургійної, хімічної, легкої та ін. галузей індустрії. Галузеві економічні райони є складовою частиною загальних економічних районів.

Загальне (інтегральне) економічне районування базується на регіональних НГК, в основі яких знаходяться ТВК різного ступеня сформованості або їх складові частини.

3. Економічне районування України та його практичне значення.

Велике прикладне значення економічного районування полягає в тому, що воно є основою формування і реалізації державної регіональної економічної політики, а також використовується в практиці територіального управління господарством, при виборі доцільних варіантів розміщення нових

виробничих об'єктів та вдосконаленні територіальної структури господарства, обґрунтуванні перспектив розвитку територіально-виробничих комплексів. Економічне районування сприяє підвищенню ефективності використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу регіонів і всієї країни. Таким чином, *економічне районування є науковим методом територіальної організації народного господарства* і водночас одним із засобів раціонального розміщення виробництва, вдосконалення його спеціалізації та піднесення соціально-економічного розвитку.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Принципи економічного районування.
3. Районний господарський комплекс та його галузева структура.
4. Типи економічних районів.
6. Практичне значення економічного районування.

Тема 4. Регіон у системі територіального поділу праці (4 години)

Мета: Вивчити сутність та різновиди територіального поділу праці, вивчити показники економічної ефективності ТПП.

Рекомендована література:[1- 4, 23-28, 31, 51,57,61]

Знати: Сутність територіального поділу праці як однієї з форм суспільного поділу праці, проблеми територіального поділу праці регіонів країни.

Вміти: Обґрунтовувати, визначати різновиди ТПП, виявляти проблеми формування ТПП та пропонувати шляхи їх розв'язання..

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Сутність поняття «територіальний поділ праці».
2. Різновиди територіального.
3. Структура господарства регіону та характеристика її видів.

Термінологічний словник:

Регіон – це система трьох середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального. Регіональна цілісність передбачає територіальну цілісність та неподільність.

Господарство регіону є відкритою економічною системою, що функціонує на основі спеціалізації, міжрегіональної інтеграції, зміст яких реалізується через галузеві, міжгалузеві та міжрегіональні виробничо-економічні зв'язки.

Для регіональної економіки характерні такі ознаки функціонування:

- комплексність екологічного, економічного та соціального розвитку;
- єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища;
- територіальна спільність виробництва;
- відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва;
- цілісність системи соціальної інфраструктури;
- поєднання територіального та галузевого управління об'єктами.

Для визначення спеціалізації регіонів країни застосовуються такі показники:

- частка виробництва продукції галузей спеціалізації (промисловості, сільськогосподарства) регіону стосовно загального по країні виробництва продукції відповідної галузі;
- коефіцієнт локалізації (зосередження) даної галузі (виробництва) на території регіону;
- коефіцієнт виробництва продукції на душу населення; цей показник обчислюється за виробництвом продукції у вартісному та натуральному вираженні й розраховується як відношення виробництва на душу населення того або іншого продукту в регіоні до аналогічного показника по країні;
- коефіцієнт товарності визначається як відношення вартості завезеної продукції до тієї, що виробляється у регіоні, а за деякими видами продукції - як відношення вивезення з району даної продукції до її виробництва у натуральних показниках.

Завдання для самоперевірки знань

1. Поняття регіону та його інтегральна характеристика.

Регіон – це система трьох середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального. Регіональна цілісність передбачає територіальну цілісність та неподільність.

Одна з функцій регіональної економіки - створення різних сервісних виробництв та організацій, а також виробництв, що випускають продукцію

міжгалузевого призначення. Регіональні органи управління можуть виконувати засновницьку функцію, тобто стати фундаторами нових типів сервісних та виробничих організацій, які згодом можуть функціонувати самостійно. У галузі науково-технічного прогресу функцією регіональної економіки є забезпечення адаптації досягнень науково-технічного прогресу до місцевих умов. На регіональному рівні можлива координація діяльності різних наукових установ та мобілізація їхніх зусиль на розв'язання завдань регіонального характеру. У сфері регіональної економіки має перебувати й зовнішньоекономічна діяльність, бо багато її форм, такі як вільні економічні зони, прикордонна та прибережна торгівля, іноземний туризм, мають регіональний характер, а інші тісно пов'язані з рівнем розвитку інфраструктури, господарської культури та ділового сервісу регіону.

2. Показники регіональної спеціалізації.

Основою характеристики регіональної спеціалізації є високий рівень концентрації та висока питома вага даного виробництва у регіоні, а також ефективне обслуговування не лише свого, але й інших регіональних структур, активна участь у загальнодержавному поділі праці.

Для визначення спеціалізації регіонів країни застосовуються такі показники:

- частка виробництва продукції галузей спеціалізації (промисловості, сільськогосподарства) регіону стосовно загального по країні виробництва продукції відповідної галузі;
- коефіцієнт локалізації (зосередження) даної галузі (виробництва) на території регіону;
- коефіцієнт виробництва продукції на душу населення; цей показник обчислюється за виробництвом продукції у вартісному та натуральному вираженні й розраховується як відношення виробництва на душу населення того або іншого продукту в регіоні до аналогічного показника по країні;
- коефіцієнт товарності визначається як відношення вартості завезеної продукції до тієї, що виробляється у регіоні, а за деякими видами продукції - як відношення вивезення з району даної продукції до її виробництва у натуральних показниках.

Отже, виробниче спеціалізованими можна вважати галузі, що мають коефіцієнт локалізації та виробництва продукції на душу населення понад одиницю та продукція яких великою мірою задовольняє потреби інших регіонів.

3. Передумови та необхідність територіального поділу праці.

Які ж найважливіші передумови територіального поділу праці, спеціалізації економічних регіонів, розміщення продуктивних сил? Відомо, що розміщення підприємств і цілих галузей господарства в тих чи інших районах

країни завжди пов'язувалось з особливостями навколишнього середовища, територіальною диференціацією природних умов і ресурсів, а також з економічними умовами розвитку територій. Отже, слід розрізнити природні та економічні (соціально-економічні) передумови розвитку територіального поділу праці.

Об'єктивно існуючими передумовами для виникнення та розвитку територіального поділу праці є природні умови і ресурси. Реалізація їх визначається суспільними умовами виробництва і обміну, оскільки в одних і тих же природних умовах можливий різний територіальний поділ праці та різні напрямки територіальної спеціалізації. В одному районі можна виробляти декілька основних видів продукції, але яким з них треба віддати перевагу - це залежить від економічних факторів. Адже одна і та ж продукція в різних районах виробляється з неоднаковими суспільними затратами. Перевагу надають тим районам, в яких затрати на одиницю продукції є найнижчими. Так, наприклад, лісостепові райони України спеціалізуються на вирощуванні цукрових буряків і виробництві цукру, бо тут затрати на одиницю готової продукції найнижчі у порівнянні з поліськими і степовими районами. Однак це не означає, що в інших районах не можна займатись цим виробництвом. Просто там воно буде менш вигідним для суспільства через значно вищі затрати на виробництво продукції. Отже, природа надає об'єктивну можливість для діяльності людини. Однак реалізація цієї потенційної можливості підпорядкована певним суспільним законам. Природа ж виступає завжди як зовнішня умова розвитку матеріальних, соціальних і культурних надбань суспільного життя.

Територіальний поділ праці формується лише за умови розвитку взаємозв'язків місцевостей з різною спеціалізацією господарства на основі розвиненого обміну. Рушійними силами цього процесу є рівень розвитку науково-технічного прогресу, спеціалізація діяльності, людей в певних економічних регіонах, економічний ефект виробництва. Однак головним рушієм розвитку територіального поділу праці в сучасних умовах є економічний ефект.

4. Характеристика основних видів ТПП.

Виділяють шість різновидів ТПП:

1. Генеральний – між країнами й великими економічними районами. Наприклад, між Далекосхідним районом Росії та Японією – за експортом до останньої деревини й кам'яного вугілля. Між Західно-Сибірським економічним районом Росії та Україною – за експортом нафти й газу.

2. Внутрішньорайонний – між промисловими вузлами й містами. Часто-густо в одному з них розташовується головне підприємство, а в іншому – його філії. Або з одного центру до іншого йдуть комплектувальні вироби.

3. Довкола економічного центру (міста, комбінату). Приклади можуть бути ті самі, що й у попередньому ТПП. Крім того, тут доречно згадати про приміське сільське господарство й поставки його продукції до економічного центру. Економічний центр може давати довіклію кваліфіковані кадри, техніку, добрива, нафтопродукти, обладнання, а також переробляти сільськогосподарську продукцію.

4. Постадійний, за якого стадії виробничого процесу територіально роз'єднані (ловіння риби – переробка – консервування, копчення, соління).

5. Фазовий – одна й та сама продукція (наприклад, фрукти) надходить до центрів з різних місць протягом року.

6. Епізодичний – райони або країни обмінюються якимись товарами не постійно.

За науково-технічного поступу географічний поділ праці набуває низки специфічних рис: ускладнюється територіальна спеціалізація господарства, а також галузева, функціональна, розселенська та техногенна структури; прискорюється територіальна концентрація господарської діяльності, розвиваються нові форми територіальної організації виробництва.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Умови розвитку та рушійні сили ТПП.
2. Показники ефективності ТПП.
3. Концентрація виробництва як один з ефективних шляхів зниження собівартості товарів.

Тема 5: Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики.

(4 години)

Мета: Вивчити наукові основи державної регіональної економічної політики.

Рекомендована література: [1- 4,18, 23-28, 31,44,48, 51,60]

Знати: Сутність державної економічної політики, її мета та завдання, основні принципи державної регіональної економічної політики, її мету та завдання.

Вміти: визначати стратегічні напрями регіональної економічної політики відносно наявного ПРП території.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Сутність державної регіональної економічної політики.
2. Об'єкти, суб'єкти та мета ДРЕП.
3. Завдання ДРЕП.

Термінологічний словник:

Державна регіональна економічна політика – це цілеспрямована діяльність держави щодо управління соціальним, економічним, екологічним розвитком регіонів. Вона містить комплекс державних рішень та конкретних заходів, які відповідають економічній стратегії держави.

Суб'єкти ДРЕПу - центральні та місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції вирішують питання, пов'язані з соціально-економічним розвитком регіонів.

До **об'єктів ДРЕПу** віднесено територіальні утворення, у межах яких здійснюється державне управління і місцеве самоврядування. У широкому розуміння об'єктами ДРЕПу в ринкових умовах виступають самі регіони, які відрізняються між собою за темпами економічного розвитку, умовами для зайнятості та рівнем його життя; у вузькому значенні – їх адміністративно-територіальні утворення.

Головною метою ДРЕПу є збільшення національного багатства країни на основі ефективного використання природно-ресурсного, трудового і науково-технічного потенціалу регіонів, раціоналізації систем розселення та досягнення внутрішньо регіональної збалансованості.

Завдання для самоперевірки знань

1. Сутність державної регіональної економічної політики та її цілі.

Державна регіональна економічна політика – це цілеспрямована діяльність держави щодо управління соціальним, економічним, екологічним розвитком регіонів. Вона містить комплекс державних рішень та конкретних заходів, які відповідають економічній стратегії держави.

Ця політика характеризується сукупністю цілей, завдань, механізмів, які визначають її стратегію і тактику. Вона охоплює всю систему взаємовідносин між державою і регіонами, з одного боку, та між регіонами – з другого.

2. Основні завдання державної регіональної економічної політики.

Формування і реалізація ДРЕПу ґрунтується на чітко визначеній системі цілей як загального, так і специфічного характеру. На нинішньому етапі соціально-економічного розвитку головною метою ДРЕПу є збільшення національного багатства країни на основі ефективного використання природно-ресурсного, трудового і науково-технічного потенціалу регіонів, раціоналізації систем розселення та досягнення внутрішньо регіональної збалансованості. Ця мета може бути значно деталізована стосовно конкретних сфер суспільного розвитку.

3. Розмежування повноважень між центром і районами.

Ця політика характеризується сукупністю цілей, завдань, механізмів, які

визначають її стратегію і тактику. Вона охоплює всю систему взаємовідносин між державою і регіонами, з одного боку, та між регіонами – з другого.

Відповідно до проекту Закону України “Про Концепцію державної регіональної економічної політики” суб’єктами ДРЕПу є центральні та місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які в межах своєї компетенції вирішують питання, пов’язані з соціально-економічним розвитком регіонів.

Зазначеним ЗУ до об’єктів ДРЕПу віднесено територіальні утворення, у межах яких здійснюється державне управління і місцеве самоврядування. У широкому розуміння об’єктами ДРЕПу в ринкових умовах виступають самі регіони, які відрізняються між собою за темпами економічного розвитку, умовами для зайнятості та рівнем його життя; у вузькому значенні – їх адміністративно-територіальні утворення.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Цілі державної регіональної політики.
2. Підвищення ефективності територіального поділу праці.
3. Оптимізація інтеграційних і дезінтеграційних процесів.
4. Врахування особливостей регіонів.
5. Збалансованість розвитку в контексті сталого розвитку.

Тема 6. Механізм реалізації регіональної економічної політики.

(4 години)

Мета: Уявити сутність та зміст основних принципів РЕПу, ознайомитися з механізмом реалізації регіональної економічної політики

Рекомендована література: [9, 12, 24-26, 29, 31-39, 47, 48, 52,57,60,62]

Знати: мету, завдання, принципи та механізм здійснення ДРЕП.

Вміти: Аналізувати та обґрунтовувати напрями реалізації механізму регіональної економічної політики.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Основні принципи ДРЕП країни.
2. Механізм реалізації ДРЕП.
3. Організаційно-правова база реалізації регіональної економічної політики.

Термінологічний словник:

Механізм реалізації державної регіональної економічної політики – це система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію ПС, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, вдосконалюється структура їхнього господарського комплексу.

Основними складовими механізму ДРЕП виступають:

- 2 відповідна законодавчо-нормативна база,
- 3 бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку,
- 4 прогнозування і програмування, розвиток різних форм територіальної організації продуктивних сил (створення спеціальних економічних зон,
- 5 міжрегіональне та прикордонне співробітництво тощо).

Експліцитна політика втілюється у життя переважно через офіційні документи, конкретні напрями і заходи, і тому має чітко виражений регіональний характер.

Імпліцитна політика являє собою соціально-економічні наслідки рішень, що приймаються на національному рівні, і тому має неявний характер.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Класифікація інструментів та методів державного впливу на розвиток регіонів.

Механізм державної регіональної політики повинен поєднувати у собі методи прямого і опосередкованого впливу на соціально-економічні процеси. За своїм характером ці методи можуть бути *заохочувальні та обмежувальні, активні та пасивні*. Їх комплексне поєднання дає змогу забезпечити високу результативність у досягненні намічених цілей.

В регіональній економічній політиці широко використовуються такі методи прямого економічного регулювання, як 1) цільове фінансування; 2) пряма фінансова допомога; 3) надання субсидій тощо.

Для опосередкованого економічного регулювання регіонального розвитку використовують *важелі податкової, кредитно-грошової, амортизаційної та зовнішньоекономічної політики*.

Державні органи управління можуть впливати на регіональний розвиток через такі заходи:

- 1) надання податкових пільг для розвитку наукомістких виробництв;
- 2) створення акціонерних товариств для завершення раніше розпочатого будівництва;
- 3) надання регіонам інвестиційних премій за спорудження об'єктів, що дозволяють покращити структуру економіки регіону, працевлаштування вивільнених працівників, поліпшити екологічну ситуацію, тощо.

Одним з важливих елементів регіональної політики є розробка довго-

строкових, середньострокових прогнозів соціально-економічного розвитку АР Крим, областей України, м. Києва і м. Севастополя та державних регіональних програм, за допомогою яких досягається планомірність у розвитку продуктивних сил, узгоджуються інтереси галузей і територій.

2. Економічний механізм державного регулювання РЕП.

Основними економічними регуляторами з боку держави є:

- грошово-фінансові (норма обов'язкових резервів; ставка міжбанківського кредиту; операції національного банку з державними облігаціями на ринку цінних паперів)
- податкові (види і ставки податків; об'єкти оподаткування; пільги)
- цінові
- норми амортизаційних відрахувань, прискорена амортизація
- квоти і ліцензії
- зовнішньоторгівельні регулятори
- митні;
- дотації і субсидії;
- стимулювання поставок продукції і надання послуг для державних потреб.

Держава активно застосовує адміністративні методи регулювання у сферах, які відображають національні інтереси: використання національного багатства, у тому числі природних ресурсів; геополітичні та екологічні проблеми; соціальний захист населення. До основних адміністративних регуляторів з боку держави належать: прямий контроль за монопольними ринками; розроблення стандартів і контроль за їх виконанням; визначення соціальних стандартів якості життя; захист національних інтересів.

3. Стратегічні завдання ДРЕП.

Необхідною передумовою соціального прогресу та одним з важливих завдань регіональної економічної політики є поліпшення демографічної ситуації у регіонах України, покращення соціально-побутових умов життя населення, здійснення заходів щодо підтримки сімей з дітьми та найменш соціально захищених верств населення, зростання рівня споживання населенням товарів та послуг.

У виробничій сфері пріоритетними завданнями державної регіональної економічної політики визначено розвиток експортних та імпортозамінних виробництв у регіонах, де для цього є сприятливі умови (вигідне транспортно-географічне положення, необхідний економічний та науковий потенціал). Це дозволить суттєво вплинути на експортний потенціал територій, вдосконалити структури експорту держави, розширити зовнішньоекономічні зв'язки.

Особлива увага приділяється розвитку сільськогосподарського виробництва на основі удосконалення його спеціалізації та підвищення рівня інтенсифікації з метою нарощування експортного потенціалу, комплексної інтеграції переробних галузей сільськогосподарської продукції та сировини. Передбачається ефективне використання ресурсів Криму, узбережжя Чорного та Азовського морів, Карпат, а також сприятливих за кліматичними та природними факторами районів Волинської, Вінницької, Полтавської та ін-

ших областей з метою формування в майбутньому високорозвинутих рекреаційно-туристичних та лікувально-оздоровчих комплексів державного і міжнародного значення.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

- 1.Регіональні аспекти управління державним та комунальним сектором економіки.
- 2.Механізми реалізації державної регіональної економічної політики.
- 3.Складові елементи механізму реалізації державної регіональної економічної політики.

Тема 7: Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах (бгодин)

Мета: Вивчити сутність, структуру, місце та значення Господарського комплексу України.

Рекомендована література: [8, 9, 13, 15, 22, 24-26, 31-38, 4-46,53,60]

Знати: особливості формування та розвитку основних галузей та комплексів в економіці України.

Вміти:Визначати та обґрунтовувати основні проблеми та перспективи розвитку Господарського комплексу.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

- 1.Значення та структура господарського комплексу України
- 2.Промисловість – особливості розміщення та розвитку.
3. Металургійний комплекс – розміщення, головні тенденції розвитку та перспективи.
4. Хімічний комплекс – розміщення, проблеми та перспективи.
5. Лісопромисловий комплекс – стан та перспективи розвитку.
6. Будівельний комплекс – значення тенденції розвитку та проблеми функціонування.
7. Соціальний комплекс – місце і значення в економіці країни, проблеми та перспективи.
8. Агропромисловий комплекс (АПК) – місце та значення для продовольчої безпеки країни, розвиток та проблеми комплексу.

Термінологічний словник:

Господарство — це сукупність природних, інтелектуально-професійних і створених людиною засобів, які зайняті у виробництві товарів і наданні різного виду послуг з метою створення умов і засобів життя людей. Дійсно, все, щодо послуг людини у розвинутих країнах, є продуктом господарської діяльності. Більшість людей об'єднані в певні організації. Останні випускають готову промислову продукцію, вирощують сільськогосподарські рослини і тварини, навчають дітей у школах, лікують людей у лікарнях, ремонтують одяг і техніку, продають товари в магазинах, створюють умови для відпочинку і розваг. Перелічити все, чим займається господарство, в цьому навчальному посібнику неможливо. В принципі, в найрозвинутіших і найбільших країнах світу господарство здатне забезпечити найдрібнішу і найнесподіванішу погребу будь-якої людини.

Найбільшими господарськими організаціями і підприємствами є ті, що забезпечують повсякденні потреби всіх людей. Такими потребами є необхідність у їжі, одязі, пересуванню, засобах гігієни тощо. В межах кожної держави, в тому числі й України, формується національний господарський комплекс.

Промисловість — провідна і найважливіша галузь виробничої сфери і всього народногосподарського комплексу України. В ній створюється близько 67 % валового суспільного продукту держави. Рівень розвитку промисловості і характер її розміщення в країні не відповідають сучасним вимогам. Це стосується в першу чергу організації виробництва і його технічного оснащення. Надто велика частка застарілого і спрацьованого обладнання; наприклад, на деяких підприємствах чорної металургії до 90 %. За таких умов Україні потрібна структурна перебудова промисловості в напрямі зменшення частки матеріало- і енергомістких галузей. Натомість необхідно стимулювати розвиток трудомістких сучасних галузей промисловості.

Металургійний комплекс забезпечує металом машинобудування та інші галузі народного господарства країни. Він складається з чорної і кольорової металургії, що в свою чергу об'єднують основні й допоміжні виробництва—від добування сировини і палива та одержання допоміжних матеріалів (наприклад, флюси) до випуску прокату й металевих виробів.

Хімічна промисловість — одна з провідних галузей промисловості нашої країни, їй належить значна роль у формуванні галузевої і територіальної структури господарського комплексу України. Вона добре комбінується з іншими галузями, особливо металургією, і використовує їхні відходи як сировину. Значною є роль хімічної промисловості і в зовнішніх економічних зв'язках України. Експортний потенціал цієї галузі промисловості нині поступається лише чорній металургії. Не зменшиться роль хімічної промисловості і в найближчий час.

Лісопромисловий (лісовиробничий) комплекс охоплює лісове господарство, деревообробну, целюлозно-паперову, лісохімічну і гідролізну

промисловості. Продукція одного виробництва є сировиною для іншого. Лісозаготівельні підприємства дають деревину для лісопильних заводів.

До **соціального комплексу** належить виробництво товарів народного споживання (насамперед легка промисловість), а також сфера послуг (усі види підприємств обслуговування, діяльність яких спрямована на задоволення духовних і матеріальних потреб людей: мережа закладів культури, освіти, охорони здоров'я, торгівлі, сфери побуту тощо).

Виробництво сільськогосподарської продукції та її переробка — одна з найважливіших складових народного господарства країни. Завдання АПК — забезпечити людей продуктами харчування, а промисловість — відповідною сировиною. АПК України має світове значення. За розрахунками спеціалістів, наша країна щорічно може виробляти продукти харчування, якими б здатна була прогодувати до 1 млрд осіб. Потенціал АПК України практично безмежний. Але він нині майже не реалізується.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Етапи формування господарського комплексу України .

Національний господарський комплекс функціонує в умовах сформованого національного внутрішнього ринку. Останній передбачає домінування (переважання) на внутрішньому просторі держави товарів власного виробництва, послуг, що надаються національними компаніями, тощо. Упродовж 10 років незалежності, після розпаду СРСР, Україні так і не вдалося створити внутрішньо організованого, здатного до зовнішньої експансії, з реальним захистом вітчизняного товаровиробника, гармонійно збалансованого національного господарського комплексу. В процесі приватизації іноземні компанії за безцінь скуповують національне багатство України. Наша держава поступово втрачає контроль над власним господарським комплексом.

Перехід людини від збирання дикоростучих плодів і полювання до землеробства відбувся на території сучасної України близько 10— 5 тис. років тому. На півдні Східної Європи в умовах сприятливого клімату на перетині давніх торговельних шляхів, у взаємодії з високо розвинутими цивілізаціями почався соціально-економічний розвиток українських земель. Його центром став з X ст. Київ. З виникненням держави Київська Русь розвиток господарства отримав новий імпульс. Проте із занепадом Київської держави після монголо-татарської навали її економічний і культурний розвиток загальмувався: українські землі стали сировинним додатком сусідніх держав. Починаючи з 1914 р., економіка України працювала в надзвичайно несприятливих умовах постійного напруження, періодичної руйнації і відбудови. Перша світова і громадянська війни, примусова колективізація, штучний голодомор 1932— 1933 рр., індустріалізація, масові репресії, Друга світова війна вносили постійне сум'яття в розвиток її господарства. Не меншої шкоди завдала командно-адміністративна система, запроваджена комуністичним режимом. Україна не могла самостійно вирішувати навіть дрібних економічних питань, залишаючись колоніальним додатком Москви. Структура промисловості і сільського господарства забезпечували насамперед інтереси імперії.

ського господарства забезпечували насамперед інтереси імперії. Переважали енерго- і матеріаломісткі екологічно небезпечні виробництва, в сільському господарстві — вирощування з року в рік одних і тих самих культур. Нехтування законами розвитку економіки призвело до незацікавленості робітників у результатах своєї праці, низької якості продукції і продуктивності праці, а все разом — до важкої економічної кризи. Збанкрутіла соціалістична система господарювання не була демонтована з досягненням Україною незалежності, тому економічна криза продовжується і нині.

2. Особливості та умови функціонування промисловості в Україні.

Найбільша роль у формуванні територіальної організації промислового виробництва належить промисловим вузлам. Вони мають різний рівень розвитку і спеціалізації. Найпотужнішими серед них є Київський, Харківський, Донецько-Макіївський, Дніпропетровський та Одеський. Ці та інші промислові вузли разом зі зв'язками між ними становлять економіко-географічний каркас усього промислового комплексу країни. В Україні розвинуті майже всі відомі галузі промисловості. За часткою продукції серед усіх галузей перше місце посідає чорна металургія (близько 23 %). Потім — електроенергетика (16,5%), машинобудування (понад 15 %) і харчова (14,5%) промисловість, паливна (11,6%) та хімічна і нафтохімічна галузі (6,4 %). Структура промислового виробництва, тобто співвідношення галузей, в Україні весь час змінюється. Так, протягом останнього десятиліття поступово зростає частка чорної металургії, електроенергетики, паливної промисловості. Суттєво зменшилася питома вага машинобудування та металообробки, деревообробної і целюлозно-паперової та харчової промисловості. Майже у вісім разів зменшилася частка легкої промисловості. Несуттєво зросла питома вага кольорової металургії та хімічної і нафтохімічної галузі. Незначне зменшення частки промисловості будівельних матеріалів.

3. Характеристика металургійного комплексу .

Для розвитку металургійного комплексу Україна має декілька сприятливих чинників: 1) близькість розміщення родовищ коксівного вугілля, залізної і марганцевої руд, вапняків, формувальних пісків і вогнетривів, відкриті в останні роки великі запаси різноманітних руд кольорових металів; 2) густа мережа шляхів сполучення між родовищами; 3) велике і надійне джерело водопостачання, яким є Дніпро з його водосховищами; 4) розвиток металомісткого машинобудування; 5) велика кількість металообробки; 6) висококваліфіковані кадри. Чорна металургія України за сучасної технології і відсталого, спрацьованого обладнання — дуже матеріаломістка галузь, яка споживає близько 30 % палива, майже 20 % електроенергії та води, які використовуються в господарстві країни. Тому основним чинником розміщення підприємств галузі є сировинний, тобто максимальне наближення до джерел сировини.

Кольорова металургія використовує руди металів, які містять у своєму складі в багато разів менше корисного компоненту; ніж залізна руда. Крім того, на виплавку однієї тонни магнію потрібно до 22 тис. кіловат-годин електроенергії. Тому ця галузь — енергомістке виробництво. Отже, на розміщення підприємств кольорової металургії впливають два чинники — сировинний та енергетичний. У розвитку і розміщенні підприємств металургійного комплексу в останні роки зростає дія соціально-економічних чинників. У свою чергу галузь є нині одним з провідних соціально-економічних і екологічних чинників. Тут один з найвищих рівнів заробітної плати. Металургійний комплекс дає близько 50 % усіх валютних надходжень. Разом з тим, підприємства комплексу є провідними забруднювачами довкілля в країні.

4. Сучасний стан та структура машинобудування в Україні.

Машинобудування — надзвичайно складна галузь в Україні. Вона поділяється на кілька десятків галузей і виробництв. Підприємства машинобудування об'єднуються в одне ціле на основі спільності технології, сировини, а також призначення готової продукції. Великі галузі, наприклад, сільськогосподарське, енергетичне, транспортне машинобудування, поділяються на менші. Так, транспортне машинобудування складається з авто-, судно-, вагоно-, тепловозо-, літакобудування тощо. У свою чергу, наприклад, автомобілебудування — з виробництва легкових, вантажних автомобілів, автобусів. Розміщення окремих галузей машинобудування залежить від характеру виробництва, його трудомісткості, потреб у кваліфікованій робочій силі, показників витрат сировини, енергії, устаткування з розрахунку на випуск одиниці продукції. Залежно від дії цих чинників галузі машинобудування територіально об'єднуються в такі групи:

1) радіотехніка, робототехніка, електроніка, конвеєро-, приладо-, верстатобудування, інструментальна промисловість та ін. Підприємства цих галузей розташовуються в промислових центрах, де є кваліфіковані кадри, науково-дослідні інститути відповідного профілю, виробнича і невиробнича інфраструктура;

2) авто-, двигуно-, тракторо-, вагонобудування, виробництво устаткування для легкої і поліграфічної промисловості. Заводи цих галузей знаходяться в машинобудівних центрах, де є кваліфіковані кадри, а також виробляються метал та енергія;

3) виробництво сільськогосподарських машин, хімічного устаткування, промислової арматури, будівельних і шляхових машин. Ці галузі машинобудування розміщуються ближче до районів споживання готової продукції;

4) виробництво гірничошахтного, металургійного, підйомно-транспортного устаткування, металевих виробів. Ці галузі знаходяться біля джерел металопостачання і районів споживання готової продукції;

5) підприємства галузі металообробки (ремонт машин та обладнання, виробництво окремих нескладних металевих виробів і конструкцій). Вони орієнтуються на споживача і можуть знаходитися майже повсюди.

5. Проблеми та перспективи розвитку хімічної промисловості.

Розвиток хімічної промисловості в тому чи іншому районі зумовлюється природними, економічними і соціальними причинами. Спеціалізація хімічної промисловості та розміщення її підприємств в Україні залежать переважно від наявності сировини та необхідності найповнішої переробки відходів інших галузей господарства. Важливий чинник розміщення хімічних підприємств — споживач. Природно-сировинною базою для хімічної промисловості є кам'яне і буре вугілля, нафта, кам'яна і калійна сіль, фосфати, крейда, вапняки, супутні і природні гази, сірка тощо. Найбільші поклади цієї сировини зосереджені в Донбасі, Лівобережжі, озері Сиваш, Передкарпатті тощо.

Хімічна промисловість країни використовує також відходи чорної і кольорової металургії, харчової промисловості, лісопромислового комплексу. Найбільше вторинної сировини у вигляді відходів у Донбасі і Промисловому Придніпров'ї. Хімічна промисловість складається з кількох галузей, таких як: гірнична хімія (видобування сировини), основна хімія (виробництво мінеральних добрив, неорганічних кислот і соди) та хімія органічного синтезу (виробництво полімерних матеріалів).

6. Особливості розміщення та стану будівельного комплексу України.

Сучасне розміщення підприємств промисловості будівельних матеріалів склалося переважно під впливом двох чинників: сировинного і споживчого. На сировину орієнтуються в розміщенні видобувні виробництва. Вони зайняті видобутком і первинною переробкою піску, щебеню, гравію, виробництвом цементу, вапна, гіпсу і стінових матеріалів. На споживача зорієнтоване виробництво залізобетонних конструкцій, будівельного і віконного скла, шиферу тощо. Переважно у великих містах знаходяться і значні будівельні організації, які будують житло, промислові об'єкти, дороги, школи, лікарні, торгові центри, спортивні споруди. Багато підприємств сировинної орієнтації територіально наближені до відходів металургійних заводів та електростанцій (шлаки), а також до районів лісозаготівель і лісопильної промисловості. Все більшого значення набувають у розвитку і розміщенні комплексу соціально-економічні чинники. До них належать можливості і потреби населення окремих регіонів, державна регіональна політика тощо.

Найбільшого розвитку цементна промисловість набула в Донбасі та Придніпров'ї, де для цього є всі умови: високоякісна карбонатна сировина, шлаки металургійних заводів, необхідність комплексного використання гірських порід залізородних і марганцевородних кар'єрів. Великий центр цементної промисловості — Амвросіївка Донецької області. Крім того, на Донеччині цементні заводи є в Краматорську і Єнакієвому. У Придніпров'ї цементні заводи працюють у Дніпродзержинську і Кривому Розі. Велике цементне підприємство знаходиться в Балаклії Харківської області, а також на північному

сході України — в Новгород-Сіверському.

7. Тенденції розвитку тваринництва в Україні.

Це друга після рослинництва важлива галузь сільського господарства. Вона забезпечує населення цінними продуктами харчування — молоком, маслом, лініями, а харчову промисловість — сировиною. Тваринництво поділяється на кілька галузей: скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво, бджільництво, звірівництво тощо. Скотарство — провідна галузь тваринництва. Поширене воно в усіх областях і районах України. Найбільше великої рогатої худоби в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у Лісостепу і на Поліссі. В основному в країні скотарство має молочно-м'ясний напрям, тобто в структурі продукції, що виробляється, більшу частину становлять молоко і м'ясо. Навколо великих міст і в рекреаційних районах переважає молочний напрям.

Свинарство в Україні посідає друге місце після скотарства. Частка свинини у виробництві м'яса наближається до 40 %. Основна частина поголів'я свиней зосереджена на Поліссі, в Степу та в Лісостепу, хоча спеціалізація цієї галузі в різних районах неоднакова. На Поліссі і в Лісостепу переважають м'ясо-сальні породи, а в Степу—сальні. Важливе місце серед галузей тваринництва посідає птахівництво. Ця галузь добре розвинута в Київській, Львівській, Донецькій, Дніпропетровській областях та в Криму. Спеціалізовані підприємства-птахофабрики розміщені довкола великих міст і в курортних регіонах. Вони постачають їм дієтичне м'ясо та яйця. Вівчарство найбільшого поширення набуло в Степу і Карпатах.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Галузева структура АПК.
2. Форми організації виробництва в АПК.
3. Територіальна організація АПК України: спеціалізовані та інтегральні АПК.
4. Значення транспорту в народному господарстві.
5. Вплив на розміщення продуктивних сил та формування раціональних господарських зв'язків.
6. Умови і чинники, що впливають на формування і розміщення транспортної мережі, обсяг та структуру вантажообороту.
7. Вплив науково-технологічного прогресу на розвиток та розміщення галузей комплексу.
8. Потенціал соціальної сфери.
9. Соціально-культурні галузі: освіта, культура, охорона здоров'я. розміщення продуктивних сил у перспективі.

Тема 8: Природний та трудовий потенціал України (4 години)

Мета: Вивчити сутність і

Рекомендована література: [24-26, 31-38,40,43,45,49,51-54,59]

Знати: Сутність, роль природного та трудовресурсного потенціалу та його структуру, головні напрями його ресурсозберігаючого використання.

Вміти: Визначати та обґрунтувати особливості, проблеми розвитку функціонування природного та трудовресурсного потенціалу

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Сутність природно-ресурсного потенціалу та його структура.
2. Кількісна і якісна оцінка природних ресурсів та природних умов.
3. Характеристика природно-ресурсного потенціалу економічних регіонів.
4. Ресурсозбереження як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу.
5. Економічно активне населення
6. Національний та віковий склад населення України
7. Відтворення трудовресурсного потенціалу країни
8. Трудовий потенціал України

Термінологічний словник:

Природно-ресурсний потенціал – це важливий чинник розміщення продуктивних сил, що включає природні ресурси і природні умови.

Природні ресурси - тіла і сили природи, які за певного рівня розвитку ПС можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства.

Природні умови – це тіла й сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності. Такий поділ до певної міри є умовним, оскільки окремі компоненти можуть виступати і як ресурси і як умови.

До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу відносять:

- 1) географічне положення;
- 2) кліматичні умови;
- 3) особливості рельєфу;
- 4) розміщення ресурсного потенціалу.

Розрізняють такі структури природно-ресурсного потенціалу:

- 1) компонентну;
- 2) функціональну;
- 3) територіальну;
- 4) організаційну.

За ознакою вичерпності природних ресурсів вони поділяються на групи:

- 1). невичерпні (сонячна радіація, енергія води, вітру тощо);
- 2). вичерпні відновлювальні (грунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо);
- 3). вичерпні невідновлювальні (мінеральна сировина, природні будівельні матеріали).

Ресурсозбереження – один з важливих напрямів підвищення ефективності виробництва на основі раціонального, економічного використання усіх видів ресурсів. Ресурсозбереження забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Передумови та необхідність економічної оцінки природних ресурсів.

Використання природних ресурсів в економічній системі вимагає їх адекватної оцінки. Існує два основних види оцінки: технологічна (виробнича) і економічна.

При технологічній оцінці виявляється ступінь придатності природних ресурсів до того чи іншого виду людської діяльності з урахуванням сучасної або перспективної технології їх використання. Технологічна оцінка проводиться перед економічною і виражається в балах та категоріях. Економічна оцінка природних ресурсів – необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Визначилися дві групи економічних оцінок: - перша – характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга – економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні витрати від забруднення чи порушення навколишнього середовища).

Для економічної оцінки природних ресурсів застосовують методичні підходи, засновані на категоріях ренти та ефективності.

При рентному підході природний ресурс оцінюється двома способами:

1) за відносним ефектом чи прибутком, що дає його використання в народному господарстві;

2) за додатковими затратами на компенсацію втрат прибутку при вилученні певного ресурсу з природокористування.

Розрізняють витрати на запобігання забрудненню і витрати на компенсацію збитків. Перші здійснюють для зменшення шкідливих викидів (наприклад, будівництво очисних споруд, нейтралізація викидів тощо). Другі оцінюються через недоотримання національного доходу, додаткові витрати з соціальних фондів тощо.

За народногосподарським значенням запаси корисних копалин поділяють на такі дві групи:

1) балансові, використання яких економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничотехнічними умовами експлуатації;

2) позабалансові, які при наявному рівні технології експлуатувати економічно не вигідно.

2. Мінерально-сировинний потенціал економічних районів України.

Мінерально – сировинні ресурси. Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил.

За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: 1) паливно-енергетичні, 2) рудні, 3) нерудні. На їх базі розвиваються такі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та ін.

Донецький ЕР – унікальний за різноманітністю корисних копалин регіон. Тут видобувають флюсові вапняки, вогнетривку глину, каолін, кам'яну сіль, будівельна сировина (цементна, гіпсова, керамічна). Перспектива – рідкісні і рідкісноземельні метали, золото).

Придніпровський ЕР- найбільший у світі гірничопромисловий регіон з потужним комплексом збагачувальних та металургійних підприємств. Видобуток залізних руд становить тут близько 100 млн т на рік. Тут зосереджено видобуток марганцевих, уранових, нікелевих і графітових руд, близько 50 % титанових, 95 % бурого і близько 10 % кам'яного вугілля України.

Східний ЕР – Спеціалізація району мінерально-сировинна. Тут розташовані 231 родовище газу і конденсату, видобуток газу близько 12 млрд м куб., а нафти і конденсату 2,5 млн т на рік. Тут є поклади кам'яної солі, бурого вугілля, фосфоритів для місцевих потреб.

Центральний ЕР – Тут зосереджено видобуток бентонітових глин, первинних і вторинних каолінів та бурого вугілля.

Поліський ЕР – Найбільш чисельними є родовища торфу (1278, з яких 279 розробляється), та будівельного каменю (95 та відповідно 52). У межах Волинської області частково знаходиться Львівсько-Волинський кам'яновугільний басейн, а на сході в Чернігівській – нафтовидобувний (20 родовищ з видобутком близько 0,5 млн. т). Тут розташовано Іранське розси-пне родовище титанових руд та родовища бурштину в Рівненській області. Також мідь, фосфати, базальти.

Подільський ЕР – Спеціалізація району визначається будівельною мінеральною сировиною цементно, будівельним каменем, гіпсовою. На півночі Хмельницької і у Вінницькій областях розташовані унікальні родовища бен-тонітових глин, гранату, глауконіту.

Карпатський ЕР – найбільш насичений мінеральними ресурсами. Ви-явлено 43 родовища нафти, 61 – природного газу. Перспективи – сірчані ру-ди, калійні солі, цементна сировина (вапняки), золото, лікувальні мінеральні води.

Причорноморський ЕР – поширені вапняки, будівельний камінь, кера-мічні глини, будівельні піски, родовище йоду. У межах Криму відомі нафто-газові родовища. Перспектива – шельф Чорного та Азовського морів.

3. Рекреаційні ресурси України.

Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності. До них відносять об'єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. До їх складу входять баль-неологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені по всій території України нерівномірно. Унікальні рекреаційні ресурси зосереджені в Карпатах, на території Львівської, Одеської областях та в АР Крим.

В Україні діє 45 курортів загальнодержавного і міжнародного значен-ня, 13 курортів місцевого значення, є понад 400 санаторіїв, які можуть при-йняти більш як 600 тис. чол. на лікування.

Основні проблеми у використанні рекреаційних ресурсів:

1) у максимально повному задоволенні потреб населення у повноцін-ному оздоровленні та лікуванні;

2) у охороні і відновленні рекреаційних ресурсів;

3) у зростанні якості послуг у цій сфері.

Перспективи розвитку рекреаційних ресурсів України полягають у залученні додаткових інвестицій в оновлення інфраструктури, в інтенсивно-му розвитку туризму, збільшення питомої ваги рекреаційної сфери у зрос-танні національного доходу країни.

4. Розвиток та фактори відтворення трудових ресурсного потенціалу.

Формування, розвиток і відтворення трудовересурсного потенціалу країни відбувається під безпосереднім впливом наступних взаємопов'язаних чинників:

- демографічних (динаміка кількості працездатного населення, природний і механічний рух населення, статево-вікова структура та ін.);
- соціально-економічних (ринок праці, безробіття, структурні зміни в економіці, система оплати праці, охорона здоров'я, умови відновлення працездатності, житлові умови, організація побуту, оздоровлення, відпочинку та ін.);
- освітньо-культурних (інтелектуальний рівень, освіта, кваліфікація, набутий досвід, загальний рівень культури, ментальність, ставлення до праці та ін).

Кризові демографічні процеси 90-х-2000-х рр. призвели до сучасних та потенційних масштабних втрат трудового потенціалу і як наслідок деформації його структури, формування вірогідності дефіциту власної робочої сили у майбутньому, суттєвого погіршення якості працездатного населення. Неузгоджен соціально-економічні, суспільно-політичні перетворення та трансформації, які мали та мають місце в Україні, не сприяють формуванню прогресивної системи розвитку трудовересурсного потенціалу країни. Сучасний національний ринок праці, який знаходиться ще у стадії формування, характеризується недостатньою еластичністю, слабкою здатністю до саморегулювання, низькою ефективністю використання робочої сили, відсутністю ефективних механізмів стимулювання підвищення рівня продуктивності праці, інертністю системи підготовки кадрів. У той же час сучасний ринок праці в Україні характеризується високим рівнем тінізації зайнятості та руйнацією системи соціального захисту працюючих, масовим ухилянням роботодавців від виконання законодавчих норм у сфері зайнятості. Парадоксальність ситуації для України проявляється в тому, що сучасне економічне зростання не супроводжується поліпшенням якості життя населення, демографічних показників, якості трудовересурсного потенціалу, що створює умови для вичерпання резервів економічного зростання в найближчому майбутньому.

5. Показники та тенденції розміщення ПС.

У системі показників раціональності розміщення продуктивних сил найважливішими є рівень життя населення та його регіональні відмінності. Рівень життя характеризується рядом синтетичних показників, до яких належать, фонд споживання у використуваному національному доході; реальні доходи населення; номінальна заробітна плата робітників і службовців; реальна заробітна плата робітників і службовців; доходи селян від громадського господарства; суспільні фонди споживання; обсяг роздрібного товарообороту. Для визначення рівня життя порівнюють розміри й динаміку споживання продуктів харчування та непродовольчих товарів, житлових і комунально-

побутових послуг, а також послуг транспорту, зв'язку, соціально-культурної сфери, умов відпочинку та праці тощо.

Міжнародна статистика розраховує показник життєвого рівня за валовим внутрішнім продуктом (ВВП) або валовим національним продуктом (ВНП) на душу населення. За цим показником Україна значно відставала від розвинених країн ще до проведення реформ. Так, у 1990 р. ВВП в Україні становив \$ 5560 на душу населення, тоді як у високорозвинених країнах світу він був у 3-4 рази більшим і становив: у Великобританії - \$14637; Канаді - \$20783; Німеччині - \$19183; США - \$ 20630; Франції - \$17061; Швеції - \$22360; Японії - \$23305. За роки реформування життєвий рівень в Україні знизився більш як у 6 разів. Внаслідок цього Україна перемістилася з 45-го місця, яке вона займала за рівнем людського розвитку у 1994 р., на 95-те у 1997 р. і 102-ге - в 2000 р. Найвідчутнішими наслідками зниження реальних доходів і платоспроможного попиту населення є зниження обсягів споживання продуктів харчування, погіршення його структури, якості та асортименту, що призводить до скорочення тривалості життя населення.

2. Міграція населення. Складовою розвитку населення і трудових ресурсів є міграція, причини і мотиви якої можуть бути різними. Вона може бути пов'язана з постійною або тривалою зміною місця проживання, тимчасовими чи сезонними переміщеннями людей тощо.

В Україні постійно зменшується чисельність населення внаслідок міграційного відтоку. Якщо в 1990 р. коефіцієнт чистої міграції становив +1,5%, то в 2000 р. - 1,9%. Рівень міграції населення залежить від регіональних особливостей. Так, тільки Полтавська область має, хоч і незначне, проте ще позитивне сальдо міграції, а всі інші області втрачають населення й трудові ресурси (як і вся Україна) на користь інших держав світу. Причини цього різні, проте, зростання міграційної рухомості населення України більше спричинене економічними, ніж будь-якими іншими чинниками (політичними, національними, релігійними тощо). Перебудова економіки України призвела до великих змін у житті держави: політична і фінансова нестабільність, значний спад виробництва, банкрутство й закриття багатьох підприємств. Це, у свою чергу, викликало повальне вивільнення працівників, зниження рівня заробітної плати, затримки з її виплатою і, як наслідок, зниження рівня життя населення в цілому. За офіційною статистикою, в 2000 р. за межами України працювали, осіб: 18741, в тому числі в Росії - 1552 (9%), Греції - 5702 (38%), Польщі - 797 (4%), у Чехії - 3287 (19%), Німеччині - 497 (3%), США - 353 (2%), Ізраїлі - 575 (3%), на Кіпрі - 472 (3%), у Франції - 23, Великобританії - 236 (1%), Швейцарії-71 особа, в інших країнах - 18%. За неофіційними даними за кордоном проживають 5-7 млн українців (20 - 25% працездатного населення держави). Наведені цифри ілюструють втрату молодого українською державою трудового потенціалу, що особливо важливо для розвитку її економіки. Зрозуміло, що в економічно розвинені країни мігрує найпотужніший, найякісніший (фізично й інтелектуально) трудовий потенціал нації. Більшість мігрантів - це економічно та демографічно активне населення молодих вікових груп, що мають середню спеціальну та вищу освіту.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

- 1.Регіональні особливості відтворення населення.
- 2.Демографічні проблеми.
- 3.Територіальне розміщення.
- 4.Кількість, динаміка і густота населення різних районів.
- 5.Міграція населення та її види.
- 6.Регіональні особливості та відмінності у рівні життя населення.
- 7.Національний склад населення і його територіальні особливості.
- 8.Міське та сільське населення.
9. Міські агломерації.

Тема 9: Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення (4 години)

Мета: уявити сутність МГК, умови їх формування, структуру та значення для економіки країни.

Рекомендована література: [11, 18-21, 23-28, 32-38, 40-45, 47, 49,52,55,58]

Знати: умови та фактори формування міжгалузевих комплексів в Україні.

Вміти: визначати структуру та значення МГК для економіки України.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Економічна сутність МК
2. Структура МК
3. Нові форми об'єднань підприємств - складові МК

Термінологічний словник:

Міжгалузевий комплекс об'єднує економічно взаємопов'язані галузі виробничої та невиробничої сфер. МК формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств, організацій, установ і галузей.

Міжгалузевий регіональний комплекс можна визначити як сформоване територіальне поєднання взаємопов'язаних галузей і виробництв у економічних районах, вузлах, центрах, завдяки яким може забезпечуватися максимальний ефект при найменших витратах. Досягнення таких результатів з урахуванням закономірності комплексності потребує якомога раціональнішого підбору взаємозв'язаних галузей, підприємств і виробництв, забезпечення економічно ефективних пропорцій їхнього розвитку, оптимальних розмірів підприємств з урахуванням державних інтересів та відповідно до наявних на місцях природних і економіко-географічних умов. Вихідними чинниками комплексформування і територіальної організації є наявність певних видів ресурсів (вугілля, нафти, газу, залізної руди, лісу, енергії, трудових ресурсів тощо).

Міжгалузеві комплекси визначаються за двома основними підходами: цільовим і технологічним.

При цільовому підході міжгалузевий комплекс розглядається як група галузей (підгалузей) суспільного господарства або окремих виробництв, об'єднаних однією програмою та єдиною метою розвитку. При такому підході до міжгалузевого комплексу включають галузі, діяльність яких спрямована на реалізацію певної суспільно-господарської мети, а також структурні підрозділи виробничої й невиробничої сфер, потрібні для досягнення цієї мети. Недолік такого підходу полягає у непостійності та нестійкості галузевого складу внаслідок вузької спеціалізації комплексів і різночасової реалізації множини цілей, що стоять перед суспільним господарством.

Технологічний підхід ґрунтується на групуванні галузей, що пов'язані послідовністю переробки і використання загального вихідного матеріалу й однорідністю призначення продукції. Такий комплекс включає весь виробничо-технологічний цикл від видобутку природних ресурсів до одержання кінцевого продукту. Цей підхід ґрунтується на використанні методу енерго-виробничих циклів.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Економічна сутність міжгалузевих господарських комплексів.

Міжгалузевий комплекс (МК) — система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер. Він формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств, організацій, установ та галузей. У цьому разі міжгалузеве кооперування є формою планово організованих зв'язків між підприємствами (установами), які входять до складу галузей господарства виробничої та невиробничої сфер. Разом з галузевою спеціалізацією міжгалузеве кооперування сприяє підвищенню ефективності суспільного виробництва. У широкому розумінні міжгалузеву кооперацію розглядають як взаємодію різ-

них галузей, діяльність яких спрямована на вирішення певних економічних, соціальних, екологічних, науково-технічних проблем на державному чи регіональному рівнях. Таке міжгалузеве кооперування полягає у спільному використанні матеріально-технічних, трудових, інтелектуальних або фінансових ресурсів кількома (як мінімум, двома) галузями з орієнтацією на досягнення певної мети. В Україні міжгалузеве кооперування особливо поширене в паливно-енергетичній галузі, машинобудуванні, агропромисловому виробництві та багатьох інших галузях. Міжгалузеве кооперування — один з найважливіших чинників міжгалузевої інтеграції, зокрема формування міжгалузевих комплексів.

2. Характерні ознаки функціонування МГК.

Комплекси, що розвиваються на базі переробки мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, сільськогосподарського виробництва та різних промислів. Вони відрізняються:

- природними й економічними умовами формування;
- розташуванням щодо джерел сировини, паливно-енергетичних ресурсів і місць споживання готової продукції;
- виробничою спеціалізацією і структурою;
- рівнем розвитку;
- особливостями територіальної організації та іншими ознаками.

Основними структурно-функціональними блоками комплексів виробничої сфери є такі:

- галузі, що безпосередньо зорієнтовані на кінцеву мету комплексу і є його функціональним ядром (наприклад, сільське господарство і переробна промисловість в АПК);
- обслуговуючі галузі (виробництво устаткування, постачання і збут, ремонт);
- галузі й види діяльності невиробничої сфери, що сприяють реалізації мети (підготовка кадрів, науково-дослідна, проектно-конструкторська та управлінська діяльність).

3. Передумови та класифікація МГК.

В умовах становлення ринкової економіки в Україні створюються нові форми об'єднань підприємств — концерни, асоціації, консорціуми, акціонер-

ні товариства, спілки та інші підприємства, діяльність яких має галузевий або міжгалузевий характер. Об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств із метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. Об'єднання підприємств утворюється підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до господарського законодавства та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені згідно із законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав. Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання. Господарське законодавство визначає види об'єднань підприємств в Україні. Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або у визначених законом випадках рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або за рішенням компетентних органів місцевого самоврядування.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Підприємство як базисна складова народного господарства.
2. Форми суспільної організації виробництва.
3. Глобалізація та регіоналізація як закономірності розвитку сучасної економіки.
4. Транснаціональні корпорації.
5. Вільні економічні зони.

Тема 10: Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем (4 години)

Мета: Вивчити сутність регіону, регіональної економіки та політики. Ознайомитися з рівнями та методиками вивчення регіональної економіки.

Рекомендована література: [11, 18-21, 23-28, 32-38, 40-45, 47, 49, 51, 55, 60]

Знати: сутність регіональної політики, особливості нормативно-законодавчої бази регулювання економіки регіонів.

Вміти: визначати основні тенденції регіонального розвитку.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Сутність регіону та регіональної політики.
2. Методи вивчення Регіональної економіки.
3. Сучасні напрямки розвитку теорій регіональної економіки.
4. Концепції регіону.

Термінологічний словник:

Регіон – це певна територіальна одиниця, що відрізняється серед інших одиниць такого ж рівня специфічними рисами (географічними, геологічними, економічними, етнографічними тощо) та має певну цілісність, взаємопов'язаність елементів, які її формують. Слово “регіон” – латинського походження (від кореню regio), в перекладі означає країна, край, область.

Термін "**регіоналістика**" звичайно розуміється як синтез підходів різних наук до регіональних досліджень; сукупність дисциплін і наукових напрямків, що досліджують різноманітні регіональні проблеми: внутрішньополітичні, зовнішньополітичні, економічні, соціальні, військові та ін.

Таким чином, **регіональна економіка** – це географічний (регіональний) напрямок в економіці, наукова дисципліна, що вивчає в інтересах народногосподарського планування особливості і закономірності розміщення продуктивних сил і розвитку регіонів.

У сучасних європейських регіональних дослідженнях виділяють такі рівні регіональної політики:

- 1) відносини між органами центральної влади та регіонами;
- 2) державне втручання в розвиток окремих територій з метою подолання суттєвих регіональних відмінностей в умовах життя та підприємництва;
- 3) власна політика регіонів: соціальна, економічна, промислова, демографічна та ін.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Еволюція, етапи формування науки про регіональну економіку.

Термін "**регіональні дослідження**" виник у 1965 р. у зв'язку із заснуванням у Великобританії Асоціації регіональних досліджень, почав видаватися і журнал "Regional Studies". Дослідження регіонального розвитку набувають практичного спрямування. Завдяки працям таких дослідників як І. Г. фон Тюнен, А. Вебер, Т. Паландер, Г. Хоутеллінг, В. Кристаллер, А. Льош, А. Кукінський, П. Робсон, Г. Річардсон зросло значення регіонального планування. Особлива увага приділялася вивченню ресурсного потенціалу кожного регіону.

Серед радянських економістів слід згадати М. М. Некрасова, який у 1975 році випустив книгу "Регіональна економіка", що містила традиційні характеристики регіонів країни та проблем їхнього розвитку. З українських дослідників найбільш помітний внесок у розробку регіональної економіки зробив В. А. Поповкін, який у 1993 році видав книгу "Регіонально-цілісний підхід в економіці".

На сьогодні регіональна економіка як навчальна дисципліна, що посідає місце на стику суспільної (соціально-економічної) географії та економіки, та як напрям наукових досліджень, зокрема для потреб державного управління, набула значного поширення в більшості країн.

2. Наукові методи вивчення та дослідження економіки регіонів.

Регіональна економіка використовує наступні наукові методи: програмно-цільовий, системного аналізу, балансовий, картографічний, соціально-економіко-математичного моделювання.

Програмно-цільовий метод у сучасних умовах формування ринкових економічних відносин має важливе значення для комплексної реалізації невідкладних і загальнозначущих регіональних соціальних завдань, що передбачають максимальну ефективність використання задіяних засобів і таких, що характеризуються конкретними (за можливістю вираженими кількісно) кінцевими показниками, досягнення яких вистачає для вирішення поставленою програмою проблеми. Кожна програма повинна розроблятися з обліком адресності та обмеження у часі, містити завдання для конкретних виконавців і детально розроблену систему управління. Фінансування даних програм здійснюється з місцевого бюджетів (або федерального).

Метод системного аналізу ґрунтується на принципі поетапності, включає визначення цілей, завдань, постановку наукової гіпотези для всебічного вивчення кожної з територіальних систем, особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил (головним критерієм оптимального розміщення є ефективність виробництва, найбільш повне задоволення потреб населення). Метод системного аналізу розглядає цілісність системи, її внутрішні і

зовнішні зв'язки, погоджує складні галузеві і територіальні проблеми, що особливо важливо в умовах суверенізації регіонів при становленні ринкових відносин.

Балансовий метод – один з основних методів дослідження проблем в економічній географії і регіональній економіці. Він дозволяє вибрати найбільш раціональні співвідношення між галузями, що визначають профіль господарства економічного району і галузями, що доповнюють даний територіальний комплекс. Баланси необхідні при розробці варіантів розміщення виробництв, їхнього економічного обґрунтування, внутрірегіональних і міжрегіональних зв'язків. Використовуючи балансовий метод, можна визначити потреби регіонів у ресурсах і товарах, у робочій силі, оцінити ступінь задоволення регіону в продукції за рахунок власного виробництва, обсяги ввезу і вивезу необхідної продукції, а також виявити диспропорції в розвитку господарського комплексу регіону і намітити шляхи їх усунення. **Картографічний метод** є специфічним методом в економіко-географічних і регіональних дослідженнях. Карта – це джерело знань і об'єкт вивчення. Завдяки карті забезпечується якісне засвоєння великого фактичного матеріалу, яким володіють географія і регіональна економіка. Територіальні економіко-географічні процеси та особливості розміщення продуктивних сил у розрізі країни і окремих регіонів найбільш наочно відбиваються тільки на географічній карті.

Метод соціально-економіко-математичного моделювання використовується в процесі досліджень у зв'язку з проблемами розміщення продуктивних сил і розвитку господарства регіонів, що стають більш складними, а галузеві і територіальні зв'язки – більш важкоуправляними. Виділяють такі напрямки соціально-економіко-математичного моделювання територіальних економічних процесів, як:

3. Сучасні концепції економіки регіонів.

Найбільше поширення одержали чотири парадигми регіону.

Регіон як **квazідержава** являє собою відносно відокремлену підсистему держави і національної економіки. У багатьох країнах регіони акумулюють все більше функцій і фінансових ресурсів, які раніше належали «центру» (процеси децентралізації і федералізації). Одна з головних функцій регіональної влади – регулювання економіки регіону.

Регіон як **квazікорпорація** являє собою великий суб'єкт власності (регіональної і муніципальної) і економічної діяльності. У цій якості регіони стають учасниками конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу (прикладом можуть служити захист «торгової марки» місцевих продуктів, змагання за більш високий регіональний інвестиційний рейтинг і т.п.). Регіон як **економічний суб'єкт** взаємодіє з національними і транснаціональними корпораціями.

Підхід до **регіону як ринку**, що має визначені межі (ареал), акцентує увагу на загальних умовах економічної діяльності (підприємницький клімат) і особливостях регіональних ринків різних товарів і послуг, праці, кредитно-фінансових ресурсів, цінних паперів, інформації, знань і т.д. Дослідження в рамках даного підходу іноді виділяють в особливу дисципліну регіональне ринкознавство.

Підхід до **регіону як до соціуму** (спільності людей, які проживають на визначеній території) висуває на перший план відтворення соціального життя (населення і трудових ресурсів, освіти, охорони здоров'я, культури, навколишнього середовища і т.д.) і розвиток системи розселення. Вивчення ведеться в розрізі соціальних груп з їхніми особливими функціями та інтересами. Даний підхід ширший за економічний. Він включає культурні, освітні, медичні, соціально-психологічні, політичні та інші аспекти життя регіонального соціуму, синтезу яких регіональна наука із самого початку приділяла велику увагу.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Засоби регіональної політики та мікрополітики.
2. Специфіка регіональних програм сталого розвитку, основні завдання.
3. Цільові програми розвитку регіонів і галузей із частковим державним фінансуванням.
4. Розробка регіональних галузевих програм, методологічні підходи.

Тема 11: Економіка регіонів України: стан та перспективи розвитку (4 години)

Мета: визначити та уявити особливості економіки регіонів України.

Рекомендована література: [11, 18-21, 23-28, 32-38, 40-45, 47, 49,50,54,59]

Знати: особливості та умови формування природно-ресурсного потенціалу економічних районів України.

Вміти: визначати та обґрунтовувати перспективи розвитку регіонів.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Загальні засади економіки регіонів.

2. Характеристика економіки регіонів України.

Термінологічний словник:

З господарського погляду **економіка регіону** — це ланка господарського комплексу країни, яка розміщена на певній частині її території. Економіка регіону базується на мікроекономічній виробничій функції, тобто врахуванні найбільш ефективної дії місцевих чинників виробництва — робочої сили, ресурсів, економічних зв'язків конкретних підприємств тощо.

Перспективний розвиток Поліського економічного регіону має ґрунтуватись на засадах поєднання принципів сталого розвитку з ефективним ринковим механізмом господарювання, поглиблення в оптимізованих, соціально-екологічних напрямках структурної перебудови природно-господарського комплексу на принципах взаємоузгодження регіональних і загальнодержавних інтересів, широкої підтримки на державному рівні регіонального розвитку за рахунок запровадження цільових комплексних програм економічного, соціального й науково-технічного розвитку, залучення заощаджень і зусиль широких кіл населення до участі в підтримці регіонального розвитку.

Подільський економічний регіон має високі потенційні можливості щодо ефективного розвитку господарського комплексу. Однак тут загострилася низка проблем комплексного характеру, першочергове вирішення яких дуже важливе. Головні проблеми — завантаження виробничих потужностей регіону й зниження безробіття, рівень якого тут перевищує 12%.

Комплексний розвиток Карпатського економічного регіону зумовлений наявним потенціалом соціально-економічних та природних ресурсів, екологічною ситуацією, тенденціями розвитку економіки в державі.

Соціально-економічний розвиток Причорноморського економічного регіону відбувається у складних умовах розбудови ринкової економіки України, що проявляються в недосконалій структурній політиці держави, невизначеності форм та методів її регулюючого впливу, порушенні господарських зв'язків, спаду виробництва, загостренні соціальних суперечностей тощо.

Перед економікою **Східного економічного регіону** стоять складні завдання щодо переходу від кризового етапу розвитку всіх галузей народно-господарського комплексу до етапу зростання, стабілізації виробництва, нарощування соціально-економічного потенціалу.

Основною проблемою соціально-економічного розвитку **Донецького економічного регіону** залишається висока концентрація промислового виробництва. Це зумовило найбільшу в державі урбанізованість території, одну з найскладніших екологічних ситуацій, хоча і сприяло порівняно високому розвитку продуктивних сил району в межах України.

Аналіз сучасного стану економіки **Придніпровського економічного регіону** свідчить про наявність диспропорцій в її розвитку і низки невирішених проблем, зокрема: зменшення обсягів видобутку основних корисних копалин; небезпечні еколого-економічні тенденції в землекористуванні (ви-

ведення з обігу родючих земель, значне зменшення гумусового горизонту); дефіци паливних, водних і лісових ресурсів; високий рівень питомих витрат; недостатній рівень розвитку інвестиційного комплексу (нераціональна структура капітальних вкладень, недостатні обсяги інвестування реального сектору економіки); недостатній рівень розвитку соціальної сфери; невирішеність фундаментальних економічних проблем, пов'язаних з проведенням структурної реформи (втрата управління системами господарського комплексу, денационалізації основних експортних галузей, недосконалість внутрішньогалузевої структури економіки, окремих її сфер і галузей, непропорційне зростання елементів ринкової інфраструктури, необґрунтоване посилення сировинної спрямованості структури господарського комплексу); підвищення рівня внутрішньорегіональної диференціації соціально- економічного розвитку; недосконалість територіальної організації продуктивних сил; порушення пропорцій між виробничою і невиробничою сферами; розбалансованість пропорцій між сферами АПК і суміжних з ним галузей господарського комплексу; загострення екологічних проблем у областях зосередження агломерацій.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Загальні основи економіки регіонів.

Економічний розвиток регіону базується на мікроекономічних відносинах — відносинах між підприємствами, ринками товарів і послуг, засобам виробництва і виробничою та соціальною інфраструктурою. Для економіки регіону притаманна широка взаємодія між усіма суб'єктами господарювання, що відображає інтеграційний процес і характеризує комплексність і збалансованість його розвитку. Таким чином, економіка регіону відтворює здатність різних економічних суб'єктів ефективно здійснювати господарську діяльність на внутрішньорегіональному рівні. Разом з тим особливість регіонального розвитку є основою для міжрегіональної взаємодії, тобто виходу на макроекономічну систему країни в цілому з позицій вирішення власних (регіональних) економічних завдань. Зазначені особливості економіки регіону як сутнісні ознаки і відокремлюють її від регіональної економіки. Регіональна економіка щодо економіки конкретного регіону виступає макроекономічним середовищем. Це середовище створюється, наприклад, єдиною на національному рівні монетарною системою, дією інфляційних чинників, впливом чинників міжрегіональної дії, зокрема ефективнішого функціонування транспортної системи, встановленням валютних курсів тощо. Регіон, навіть найбільш розвинутий, не може виконувати функції господарського регулювання для інших регіонів. Для регіону більш характерні ознаки цілісності, ніж для регіональної системи, яка включає сукупність регіонів. У правовій сфері конкретний регіон не має тих повноважень, які притаманні для національної господарської системи. Розвиток економіки регіону розглядається центральними органами з позицій місцевого самоврядування, визначення функцій і взаємодії територіальних органів різних рівнів. Вихідною позиці-

єю управління господарським комплексом регіону є його комплексний розвиток і задоволення на цій основі соціально-економічних потреб його населення. Комплексний розвиток регіону передбачає розвиток виробничих і соціальних комплексів, які мають включати такі необхідні інфраструктурні блоки, як будівельний, житлово-комунальний, соціально-культурний, оздоровчий, освітній, торгово-сервісний, побутового обслуговування та ін. Господарство регіону повинно розвиватися значною мірою на базі регіональної та муніципальної власності, місцевих бюджетів, ефективного використання місцевих ресурсів тощо, утворюючи таким чином єдину економічну систему.

3. Основні проблеми економічного розвитку регіонів.

Незважаючи на зростання випуску продукції переважно кінцевого використання, загальна тенденція погіршення структури промислового виробництва не змінилася. Залишається на дуже низькому рівні коефіцієнт оновлення та введення в дію основних фондів. У розвитку інвестиційного комплексу регіону треба здійснювати заходи з удосконалення структури капітальних вкладень відповідно до змін у структурі господарства, спрямовувати випереджальними темпами капіталовкладення у виробничу сферу, стимулювати інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання. У цьому контексті першочергове значення має підвищення конкурентоспроможності економіки Причорноморського економічного регіону та реалізація інноваційної стратегії її розвитку, зниження енергомісткості й матеріаломісткості промислового виробництва, закріплення позитивних наслідків реформування АПК, забезпечення загального приросту продукції, остаточне подолання збитковості й зміцнення фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Особливої уваги потребують проблеми, пов'язані з соціальною сферою, рівнем життя населення, проблеми зайнятості, підвищення добробуту широких верств населення. Важливим є забезпечення більш ефективного використання та розвитку трудового потенціалу населення регіону. Подальший економічний і соціальний розвиток регіону пов'язаний з поліпшенням стану довкілля, раціональним використанням природних ресурсів на основі застосування економічних інструментів раціонального використання природних ресурсів, здійснення на регіональному та місцевому рівнях невідкладних заходів, спрямованих на забезпечення надійної екологічної безпеки.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Стратегія економічного розвитку регіонів, основні підходи до неї.
2. Прогнозування та економічне програмування як стадії державного планування.
3. Поняття та особливості проблемних регіонів.
4. Якісні показники проблемних регіонів.
5. Депресивні регіони.

Тема 12: Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури (2 години)

Мета: уявити необхідність та передумови міжнародних економічних зв'язків.

Рекомендована література:[8, 9, 13,15, 22, 24-26, 31-38,41,44,48,52,55,58,60]

Знати: Сутність, принципи та механізм зовнішньоекономічної діяльності України.

Вміти: визначати перспективи міжнародного співробітництва України.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Сутність і значення в становленні національної економіки України
2. Вплив міжнародного територіального поділу праці на формування міждержавних економічних зв'язків
3. Механізм зовнішньоекономічної діяльності України: сутність та принципи формування
4. Основні форми економічного співробітництва країн світу
5. Сучасний стан зовнішньоекономічних зв'язків України. структура експорту
6. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньо-економічних зв'язків України

Термінологічний словник:

Для створення нового дієвого механізму зовнішньоекономічних зв'язків необхідне вирішення таких основних проблем:

- формування необхідної законодавчої бази;
- створення відповідного економічного середовища;
- розвиток інституційних структур, що регулюють зовнішньоекономічні зв'язки.

В сучасних умовах міжнародне співробітництво України відбувається в таких основних формах:

- науково-технічне співробітництво;
- взаємовигідна міжнародна торгівля (зовнішня торгівля);

- надання кредитів і позик, в тому числі і безвідплатних;
- створення спільних підприємств;
- спеціалізація і кооперування виробництва;
- торгівля технологіями, або спеціалізація на виробництві комплектуючого обладнання;
- спільна участь зацікавлених країн у розробці багатих при- і родних ресурсів;
- іноземні інвестиції як найважливіша форма стимулювання розвитку економіки країни;
- міжнародний туризм;
- культурні зв'язки між країнами світу.
- Розвиток міжнародної науково-технічної кооперації України можливий у таких формах:
 - запозичення досвіду та запрошення іноземних спеціалістів, ж підготовка, підвищення кваліфікації національних кадрів за кордоном;
 - взаємодія створення, розширення та забезпечення нормальної діяльності навчальних закладів, науково-дослідних та консультативних центрів, у тому числі і спільних;
 - співробітництво у галузі науки і техніки, будівництві, модернізації та експлуатації підприємств, інших об'єктів виробного призначення і соціальної інфраструктури;
 - обмін технологіями, ліцензіями, конструкторськими і проектними матеріалами, сприяння їх використанню;
 - співробітництво у збиранні, обробці та використанні наукотехнічної і економічної інформації.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Країни Європейського Союзу

Розвиток відносин з ЄС у довгостроковій перспективі, з огляду на геополітичний, гео економічний і історичний європейський статус України, має залишатися одним з пріоритетів зовнішньо-економічної політики України. Метою розвитку зовнішньоекономічних відносин України з ЄС є забезпечення економічної інтеграції господарства України у загальноєвропейський економічний простір. Це значною мірою залежить від реалізації положень зди про

партнерство та співробітництво між ЄС і Україною та тимчасової угоди про торгівлю. Основними пріоритетами мають стати:

- трансформація політичного визначення України як держави гріхдною економікою до юридичного закріплення її статусу в законодавстві ЄС з метою отримання відповідних торговельно-іномічних, фінансово-кредитних, інвестиційних преференцій;
- розширення доступу українських товарів, зокрема таких важливих, як текстиль, продукція металургійної промисловості та сільського господарства на європейські ринки;
- підтримка ефективних національних товаровиробників шляхом вдосконалення міжнародно-правового механізму захисту їх інтересів, зокрема через укладення відповідних галузевих угод; зняття існуючих бар'єрів у торгівлі та поглиблення виробничої кооперації;
- гармонізація економічного законодавства відповідно до стандартів Європейського Союзу та світової системи торгівлі ГАТТ/СОТ з урахуванням національних економічних інтересів і специфіки економіки України.

Основним етапом на шляху набуття Україною повноправного членства в ЄС має стати створення економічних і правових передумов для початку переговорів про створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС.

2. Країни «Великої сімки»

Розвитку відносин з цією групою найбільш розвинутих країн приділятиметься значна увага, оскільки саме вони є потенційно найважливішими постачальниками нових технологій і високотехнологічних виробів, а також найпотужнішим джерелом інвестицій. Пріоритети співробітництва з чотирма з них (Великобританія, Італія, Франція, Німеччина) збігаються з їх визначенням стосовно країн ЄС. Розвиток зв'язків з США і Канадою має бути спрямований на-самперед на реалізацію і розвиток тих угод і домовленостей, які були досягнуті протягом 1994 – 1996 рр., а саме:

- трансформація політичного визначення України як країни з перехідною економікою в юридичний статус з отриманням усіх преференцій, що впливають з цього;
- отримання постійного і повноосязного статусу найбільш сприятливої нації (РНБ) з метою запобігання дискримінаційних обмежень у торгівлі;
- врегулювання питань щодо обмеження доступу ряду товарів українського походження на північноамериканський ринок (метали, феросплави, ядерні матеріали, текстиль тощо).

Співробітництво з Японією спрямовуватиметься в першу чергу на залучення інвестицій у ті ефективні галузі, де Україна здатна брати участь у за-

гальносвітовій спеціалізації (зокрема, електрозварювальна техніка, штучні алмази, надтверді матеріали, окремі рідкісноземельні метали), а також на спільне проведення науково-технічних досліджень і впровадження їх результатів у виробництво. Доцільно активно розвивати співробітництво в рамках глобальних науково-технічних проєктів, які здійснюються «сімкою» на основі міжнародної кооперації, в тому числі у сферах енергетики, агропромислового комплексу, космосу, екології, охорони здоров'я, транспорту, зв'язку, інформатики, фундаментальних наук.

3. Країни Центральної Європи.

Структуру економіки України та країн цього регіону (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Болгарія, Румунія, СРЮ, Хорватія, Македонія, Словенія, Албанія) сформовано відповідно до вимог колишньої РЕВ. Це обумовлює необхідність співпраці між Іми з подальшим створенням зон вільної торгівлі з найбільш розвинутими країнами регіону, насамперед з країнами Центрально-європейської асоціації вільної торгівлі. Зовнішньоекономічна політика України стосовно цієї групи країн повинна передовсім передбачити відновлення таких пріоритетів:

- ефективних традиційних зв'язків, міжнародної спеціалізації Кооперування, зокрема у металургії, транспортному і сільськогосподарському машинобудуванні, хімічній та легкій промисловості;
- раціональних контактів у сфері науки і техніки, особливо з проблем розроблення нових матеріалів і технологій, біотехнологій, проблем фізики низьких температур, ядерної фізики тощо.

Державна політика в прикордонних областях стимулюватиме розвиток пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної діяльності з метою використання вигідного розташування прикордонних територій. Основним напрямом транскордонного співробітництва стане здійснення обміну товарами та робочою силою, координація робіт у сфері охорони навколишнього природного середовища, спільного використання інфраструктурних об'єктів, інформаційного обміну тощо.

4. Країни Чорноморської зони економічного співробітництва (ЧЕС)

Крім країн зони ЧЕС, що входять до СНД та ЄС, Україна активно співпрацює з Туреччиною з метою виходу на ринки країн Близького Сходу для забезпечення диверсифікації джерел надходження нафтопродуктів, а також імпорту для легкої промисловості. Завдання зовнішньої економічної політики України стосовно Болгарії та Румунії переважно зберігатимуться згідно з визначеними завданнями щодо відносин з країнами Центральної Європи. Серед заходів, що сприятимуть створенню передумов для плідного співробітництва в рамках ЧЕС є такі, як подолання або зниження митних бар'єрів, укладення міждержавних угод про режим прибережної торгівлі,

створення багатосторонньої системи розрахунків з використанням спільного міждержавного банку відповідних країн, створення ряду прибережних спеціальних (вільних) локальних економічних зон.

5. Країни Близького та Середнього Сходу

Активізація економічних стосунків з Ліваном, Кувейтом, Туреччиною, Єгиптом, Сирією, Саудівською Аравією, Об'єднаними Арабськими Еміратами та іншими країнами регіону має велике значення з точки зору забезпечення економіки України альтернативними джерелами енергоносіїв та фінансовими «портфельними» інвестиціями. Регіон може стати також великим споживачем інженерно-технічних послуг України по спорудженню промислових та цивільних об'єктів, транспортної і комунальної структури. За певних умов доцільно буде співробітничати у розвитку трансконтинентальної системи транспорту та зв'язку. Виважена політика дозволить українським підприємствам військово-промислового комплексу одержати необхідні для конверсії кошти від торгівлі військовою технікою, озброєнням та ремонтними послугами.

6. Індія, Китай

Індія та Китай є одним із головних суб'єктів міжнародної торгівлі для України. Але подальше збільшення масштабів торгових операцій повинно доповнюватися розвитком виробничої кооперації з ефективним використанням фінансово-економічних можливостей Китаю, дешевої сировини для легкої, харчової і хімічної промисловості — з Індії, а також науково-технічного потенціалу України. Необхідним є пошук резервів для значного збільшення експорту української продукції машинобудування і передових технологій на взаємовигідній основі, насамперед для реконструкції об'єктів, споруджених за часів колишнього СРСР.

7. В'єтнам, Індонезія та нові індустріальні країни Азії

В'єтнам, Індонезія та країни Південно-Східної Азії — потенційні партнери для нашої економіки у ХХІ столітті. Вони можуть стати значними ринками для торгівлі машинно-технічною продукцією, для надання інженерно-технічних послуг, підготовки кадрів тощо. Україна може брати участь у реалізації значного інвестиційного капіталу, що спрямовується на будівництво великих об'єктів енергетичного та промислового призначення. Одним з напрямів розвитку економічних відносин повинно стати співробітництво, пов'язане із впровадженням у вітчизняне виробництво сучасних науково-технічних досягнень з наступним спільним виходом на ринки третіх країн з високотехнологічною продукцією. Поширюватиметься залучення в Україну іноземних інвестицій, збільшуватимуться обсяги експорту традиційної продукції української промисловості (металопрокат, вироби важкого машинобудування, верстати середньотехнічного рівня, мінеральні добрива, інша хімі-

чна продукція) та імпорту порівняно дешевих, але високотехнологічних виробів для виробничого і невиробничого використання.

8. Бразилія, Аргентина, Чілі та інші країни Латинської Америки

Протягом багатьох років між Україною та країнами Латиноамериканського континенту існували розгалужені економічні зв'язки (українська сторона здійснювала поставки енерготурбін, тракторів, екскаваторів, автотранспорту, кранів, українські фахівці брали участь у будівництві різноманітних об'єктів). Надалі потрібно поновити і розширити зв'язки, що існували раніше, для просування українських товарів на латиноамериканському ринку. Враховуючи заінтересованість Аргентини, Бразилії, Чілі в реалізації своїх національних космічних програм, корисним вбачається співробітництво у сфері обміну ліцензіями та «ноу-хау» в аерокосмічній галузі.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Спільний економічний простір.
2. Еквівалентність обміну.
3. Удосконалення зв'язків та співробітництва в умовах ринкових відносин.
4. Проблеми та перспективи розвитку економічних зв'язків та співробітництва України з країнами — членами ЄС.

Тема 13: Фактори сталого розвитку продуктивних сил. (6 годин)

Мета: уявити сутність стратегії сталого розвитку ПС України, її мету, завдання та напрями.

Рекомендована література: [19, 24-26, 31-38, 40, 46, 49, 50, 53, 57, 60]

Знати: сутність, мету і напрями Стратегії сталого розвитку ПС України

Вміти: обґрунтувати механізм здійснення стратегії сталого розвитку України

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Сутність Стратегії сталого розвитку ПС
2. Механізм реалізації Стратегії сталого розвитку

Термінологічний словник:

Стратегія сталого розвитку базується на концепції екологізації суспільних відносин. Екологічний фактор повинен враховуватися в процесі вибору та наукового обґрунтування економічно доцільного розміщення продуктивних сил регіону. Головна увага має зосереджуватися на об'єктах, що є потенційними чи фактичними забруднювачами навколишнього середовища. При цьому повинні опрацьовуватися програми безпечного проживання на територіях; з підвищеною екологічною напруженістю чи програми адаптації та реабілітації населення до несприятливих екологічних умов.

Важливою **закономірністю є планомірність і керованість** у розміщенні і розвитку продуктивних сил, що ґрунтується на теоретичних засадах «планування розвитку» як синтезу державного регулювання, індикативного планування та економічного прогнозування. Планування розвитку, в тому числі і продуктивних сил, набуло значного поширення в країнах з ринковою економікою.

Законом України «**Про місцеве самоврядування в Україні**» виконавчим органам сільських, селищних і міських рад надаються широкі повноваження у сфері економічного та соціального розвитку.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Механізм здійснення Стратегії сталого розвитку продуктивних сил.

Одним з інструментів забезпечення планомірного розвитку продуктивних сил є Державні програми соціально-економічного розвитку регіонів, які розробляються відповідно до постанов Кабінету міністрів України. Головна мета їх розробки — формування на території регіону ефективного господарського комплексу на основі раціонального використання наявного ресурсного потенціалу території. Ці програми дають змогу Кабінету міністрів України, відповідним міністерствам та відомствам приймати обґрунтовані рішення щодо регіональної економічної політики з урахуванням спеціалізації певних територій, їх природно-кліматичних умов, ресурсних можливостей та соціальних особливостей. Відповідно до прийнятих урядових постанов в Україні ведеться підготовка середньострокових до 2000 р. та довгострокових на 10—15 років прогнозів економічного та соціального розвитку країни.

2. Принципи Стратегії сталого розвитку ПС.

3.

Керованість процесу розміщення і розвитку продуктивних сил України та її регіонів забезпечується шляхом проведення відповідної промислової, аграрної, структурної, інвестиційної, фінансово-кредитної та соціальної політики органами державного управління та місцевого самоврядування. Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» виконавчим органам сільських, селищних і міських рад надаються широкі повноваження у сфері економічного та соціального розвитку.

Важливою закономірністю, що об'єктивно зумовлена умовами ринкового господарювання, є орієнтація в процесі вирішення конкретних питань щодо розміщення продуктивних сил на забезпечення високої конкурентоздатності продукції, яка значною мірою залежить від прийнятого варіанта розміщення нових виробничих чи соціально-культурних об'єктів та напрямів удосконалення існуючої структури господарства регіону. Ця закономірність базується на врахуванні специфіки ринкової кон'юнктури, в основі якої — кількісне і якісне співвідношення попиту і пропозиції не тільки на товарному ринку, а й на ринку робочої сили, Ринку капіталу тощо. Якщо коливання ринкової кон'юнктури короткотермінові, то їх вплив на розвиток продуктивних сил не істотний чи повністю відсутній. І навпаки, суттєві зміни ринкової кон'юнктури та їх довготривалий характер спричиняють необхідність радикальних зрушень у територіальній структурі господарства.

Прикладом стійкої незбалансованості попиту на робочу силу та її пропозиції може слугувати ринок праці західних областей України, які традиційно відносять до трудонадлишкових регіонів держави. Досягнення збалансованості вимагає піднесення рівня попиту на робочу силу через введення в дію нових промислових, сільськогосподарських та інфраструктурних об'єктів відповідно до професійно-кваліфікаційних характеристик основного резерву робочої сили.

Результативною закономірністю розміщення продуктивних сил виступає забезпечення його високої економічної ефективності. Безумовно, ефективність залежить від цілого спектра різних чинників, взаємодія яких і визначає кінцеву економічну результативність розміщення. При цьому економічний ефект досягається через вдосконалення територіальної та галузевої структури господарського комплексу, раціональне використання природного і трудового потенціалу, оптимізацію галузевих і міжгалузевих зв'язків тощо. Існують різні методи оцінки ефекту від економії витрат за рахунок оптимального розміщення продуктивних сил; найпоширеніший з них — це підсумовування ефекту, що обчислюється для окремих галузей.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Сутність Стратегії Сталого розвитку продуктивних сил України.
2. Мета і задання Стратегії.
3. Механізм реалізації Стратегії Сталого розвитку
4. Нормативно - законодавча база здійснення Стратегії

Тема 14: Наукові засади раціонального природокористування.
(4 години)

Мета: уявити економічну сутність наукових основ раціонального природокористування в Україні.

Рекомендована література: [11, 18-21, 23-28, 32-38, 40-45, 47, 49,50,53,55]

Знати: значення, принципи та напрями раціонального природокористування

Вміти: визначати та обґрунтовувати перспективи та тенденції в галузі природокористування та охорони природи.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Сутність раціонального природокористування
2. Основні принципи раціонального природокористування
3. Критерії ефективності природокористування.

Термінологічний словник:

Природокористування - об'єктивно зумовлений процес залучення людиною природних ресурсів до виробничої і невиробничої діяльності, їх відтворення та охорону.

Охорона природи - це розробка і здійснення заходів щодо її раціонального використання, що включають захист від надлишкових техногенних навантажень і негативних наслідків втручання людини, активне регулювання природних процесів, відтворення і поліпшення природного потенціалу ландшафтів.

Стратегічним напрямом природоохоронної діяльності повинні стати більш повне і комплексне використання природних ресурсів, розробка і запровадження у виробництво маловідходних і безвідходних технологічних процесів, які дають змогу помітно скоротити чи повністю виключити забруднення природного середовища і забезпечити глибшу переробку первинної сировини.

Оптимальність у використанні природних ресурсів — це досягнення найкращого варіанта взаємовідносин суспільства з навколишнім середовищем. Управління охороною навколишнього природного середовища, як

говориться в Законі про охорону навколишнього середовища, полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Метою управління в галузі раціонального природокористування є реалізація законодавства, контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості дій державних і громадських органів у галузі навколишнього природного середовища.

Питання для самоперевірки знань:

1. Принципи раціонального природокористування

1. Принцип «нульового рівня» споживання природних ресурсів.

Цей принцип використовується в багатьох економічно розвинутих країнах для регулювання споживання первинних переробних ресурсів у державному масштабі. Називається він так через те, що за нульовий рівень береться обсяг первинних природних ресурсів, використаних підприємством за попередній рік, а на наступний — перевищення цього рівня споживання обмежується в державному масштабі чітко визначеним коефіцієнтом (це може бути для певних видів ресурсів 2—7 відсотків). Дотримання коефіцієнта обов'язкове, оскільки з порушника стягується штраф, який може перевищити прибутки підприємства.

2. Принцип відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону.

Дотримання цього принципу дозволить уникнути порушень природної рівноваги завдяки чітко визначеному збалансованому циклові використання і відновлення. Таке порушення законів функціонування природних систем відбувається у двох випадках:

3. Принцип збереження просторової цілісності природних систем у процесі їх господарського використання.

Цей принцип впливає з найважливіших закономірностей взаємопов'язаності змін компонентів природи під впливом антропогенної діяльності. Вплив людини на окремі компоненти природи та окремі види ресурсів не обмежується змінами лише в них. Зміни одного з компонентів природної системи призводять до змін в інших, а іноді — до зміни якості екосистеми в цілому. Прикладом може служити осушення боліт в областях Українського Полісся, після чого змінилися якості багатьох екосистем: рілля виявилася підтопленою, висохли малі річки тощо.

4. Принцип збереження природообумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності.

Природний ресурс, що видобувається людиною з природних систем, пройшовши, врешті-решт, цикл «ресурс-виробництво-споживання», знову повертається у вигляді відходів в екосистеми. Якщо це повернення наближається до природного кругообігу, воно не завдає шкоди природі, природна речовина поступово асимілюється.

Сутність принципу зводиться не тільки до того, щоб технологічні процеси конкретних виробництв обмежувалися циклічністю, а й щоб циклічні процеси являли послідовний ряд стадій виробництва, пов'язаних між собою чи комплексністю переробки сировини, чи постадійним її використанням.

5. Принцип погодження виробничого і природного ритмів.

Динаміка біосфери в часі має ритмічний характер. Принцип ритму — один із тих принципів, що властивий усьому Всесвітові.

Подібне погодження дотримується в сільськогосподарському виробництві, де ритмічно функціонують сировинні й переробні ланки АПК. Цим принципом часто нехтували під час спорудження ГЕС на рівнинних ріках, не беручи до уваги, що періодичність падіння рівня води позначається на роботі не лише ГЕС, а й підприємств, які споживають енергію.

3. Етапи природокористування .

Перший етап — початок 20-х — середина 50-х років ХХ століття. В економічній науці домінувала концепція безкоштовності природних ресурсів. Вважалося, що оскільки природні ресурси не є об'єктами купівлі — продажу, то методологічно неправильно оцінювати їх у вартісному виразі, а впровадження оцінки природних ресурсів у господарську практику гальмуватиме розроблення корисних копалин, розширення сільськогосподарського виробництва.

Другий етап стратегії природокористування розпочався на зламі 60—70-х років і тривав до початку 80-х ХХ століття. Резерви сільськогосподарських угідь, придатні до експлуатації, було вичерпано. Істотно погіршились умови видобутку ресурсів на родовищах, розроблення яких дозволяло отримувати дешеву сировину, зокрема почала рости собівартість видобутку донецького вугілля. Із 25 млн га розораних цілинних земель 12 млн виявились ерозійними, суховії зривали на значних площах розораний глибокими плугами гумус. **Третій етап** (початок 80-х років ХХ століття) пов'язаний з необхідністю економічної оцінки природних ресурсів на основі певних вартісних критеріїв, уявлення про які пройшло відносно тривалу еволюцію.

Питання про економічну оцінку природних ресурсів постає лише, коли людина вступає у взаємодію з ними в процесі господарської діяльності. Саме

тому оцінка має відображати результат зіставлення властивостей природного об'єкта з вимогами до нього суспільства.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Планомірність використання природних ресурсів.
2. Оптимальність у використанні природних ресурсів.
3. Науково обґрунтоване поєднання територіального і галузевого управління природоохоронною роботою.
4. Державна підсистема використання природних ресурсів.
5. Повноваження Міністерства сільського господарства і продовольства України в галузі охорони природи та раціонального природокористування.

Тема 15: Екологічний моніторинг і система екологічної інформації.
(4 години)

Мета: уявити сутність, класифікацію та значення екологічного моніторингу для суспільства та економіки країни.

Рекомендована література: [11, 18-21, 23-28, 32-38,40,42,45,48,49,52,55,59]

Знати: Законодавчі основи механізму екологічного моніторингу в Україні

Вміти: визначати види екологічного моніторингу, виявляти особливості та проблеми механізму його реалізації.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Екологічний моніторинг як інформаційна система спостережень, його напрямки діяльності
2. Законодавчі основи екологічного контролю.
3. Класифікація екологічного моніторингу і механізм його реалізації.
4. Система екологічної інформації.

Термінологічний словник:

Метод спостереження - спосіб пізнання, заснований на відносно тривалому цілеспрямованому й планомірному сприйнятті предметів і явищ навколишньої дійсності.

Екологічний моніторинг - це інформаційна система спостережень, оцінки й прогнозу змін у стані навколишнього середовища, створена з метою виділення антропогенної складової цих змін на тлі природних процесів.

Оперативний (кризовий) моніторинг навколишнього природного середовища – це спостереження спеціальних показників у цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об’єктами, джерелами підвищеного екологічного ризику в окремих регіонах, які визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварій із шкідливими екологічними наслідками з метою забезпечення оперативного реагування на кризові ситуації та прийняття рішень щодо їх ліквідації, створення безпечних умов для населення.

Фоновий (науковий) моніторинг навколишнього середовища – це спеціальні високоточні спостереження за всіма складовими навколишнього середовища, а також за характером, складом, кругообігом та міграцією забруднюючих речовин, за реакцією організмів на забруднення на рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери в цілому. Цей моніторинг здійснюється у природних і біосферних заповідниках, на інших територіях, що охороняються, на базових станціях.

Комплекс екологічного моніторингу має такі підсистеми: геосферний, геохімічний і біологічний.

Геосферний моніторинг. Передбачає оцінку стану і прогнозування змін в літосфері (геологічне середовище, мінерально-сировинні ресурси), геофісфері (гравітаційні, магнітні, радіаційні, сейсмічні та інші поля), геоморфосфері (рельєф і його порушення геодинамічними процесами – зсувами, ерозією, карстами, суфозією, осипанням тощо); гідросферні (водні ресурси, водоспоживання і водовідведення, несприятливі гідрологічні явища, рівень забруднення поверхневих і підземних вод); атмосферні (стан повітряного басейну та його забруднення, транскордонний перенос; розподіл тепла і вологи, зміни клімату).

Геохімічний моніторинг. Включає дослідження й інвентаризацію джерел забруднення, встановлення об’ємів викидів і скидів, вивчення хімічного складу повітря, опадів, ґрунтів, наземної і водної рослинності, поверхневих і підземних вод, донних відкладів та ін. Передбачає також встановлення “градієнту випадань” – кількість надходження на поверхню землі різних речовин з атмосферними опадами і пилом.

Біологічний моніторинг. Основою його є вивчення стану рослинності (фітосфера) за візуальними симптомами пошкодження листя (дефоліація, декромація), розвитку епіфічних лишайників на деревах, динаміки змін видів рослин і структури рослинних угруповань (сукцесії, дигресії, демутації) під впливом природних і антропогенних факторів.

Завдання для самоперевірки знань:

1. Класифікація екологічного моніторингу.

Екологічний моніторинг здійснюється на чотирьох рівнях:

1. локальному - на території окремих об'єктів (підприємств), міст, ділянках ландшафтів. Для ефективного контролю за забрудненням атмосфери в містах із населенням до 100 тис. осіб контрольних станцій доцільно мати принаймні три; від 100 тис. до 300 тис. осіб – не менше п'яти, від 300 тис. до 500 тис. – сім, тоді як у населеному пункті з населенням понад 1 млн. чоловік – 11-24 пункти. Промислові системи екологічного моніторингу контролюють викиди промислових підприємств, рівень забруднення промислових майданчиків і прилеглих до них районів;

2. регіональному – в межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях економічних і природних регіонів. Здебільшого він отримує дані про забруднення атмосфери і водойм від міських і промислових контрольних станцій;

3. національному – на території країни в цілому моніторинг означає статистичну обробку та аналіз даних про забруднення навколишнього середовища від регіональних систем, зі штучних супутників землі та космічних орбітальних станцій. Вони функціонують разом зі службою погоди Держкомгідромету України і здійснюють прогноз якості навколишнього середовища на великих територіях країни;

4. глобальному. Глобальні системи моніторингу навколишнього середовища використовуються для досліджень і охорони природи та здійснюються на основі міжнародних угод у цій сфері. Ряд країн має мережу надземних станцій, на яких здійснюються безперервний відбір та аналіз проб на наявність в атмосфері забруднюючих речовин, CO₂, CO, пилу, свинцю, радіонуклідів.

2. Основні положення Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”.

Закон “Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року - це головний закон у цій сфері, що не тільки проголошує, але й запроваджує систему управління в галузі природокористування. Він закріплює право громадян України на безпечне для життя навколишнє середовище. Це право реалізовується шляхом участі громадян в обговоренні проектів законодавчих актів та інших рішень в галузі охорони навколишнього середовища; участі в розробці та здійсненні заходів щодо охорони природного середовища, раціонального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні організації; отримання повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища. Закон надає громадянам України право звертатися до суду з позовом на підприємства, установи і організації щодо відшкодування збитків, заподіяних здо-

ров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє середовище. Він зобов'язує державні органи надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності та враховувати їхні пропозиції щодо цього.

3. Система органів управління в галузі охорони навколишнього середовища.

До системи органів управління в галузі охорони навколишнього середовища належать :

I. Органи загального державного управління, а саме :

1. Органи центральної державної влади : Кабінет Міністрів України; Постійна урядова комісія з питань техногенної екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій; Рада національної безпеки і оборони.

2. Органи державної виконавчої влади Автономної Республіки Крим: уряд Автономної Республіки Крим.

3. Органи місцевої державної виконавчої влади: обласні державні адміністрації; Київська міська державна адміністрація; Севастопольська міська державна адміністрація; районні державні адміністрації; районні в м. Києві державні адміністрації; районні в м. Севастополі державні адміністрації.

II. Органи спеціального державного управління :

1. Органи відомчого управління і контролю в галузі екології: Міністерство охорони навколишнього природного середовища України; Міністерство охорони здоров'я України;

2. Органи спеціального по ресурсного управління: Державний комітет природних ресурсів України; Державний комітет України по земельних ресурсах; Державний комітет України по водному господарству; Державний комітет України; з нагляду за охороною праці; Державний комітет лісового господарства України.

3. Органи спеціалізованого функціонального управління :

Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи; Міністерство внутрішніх справ України;

4. Органи спеціалізованого галузевого управління: Міністерство палива та енергетики України .

III. Органи місцевого самоврядування: Міські Ради, Обласні Ради, Селищні Ради, районні Ради, Сільські Ради, районні в містах Ради

ІУ. Органи громадського управління: Українське товариство охорони природи; Українська екологічна академія наук; Українська екологічна асоціація “Зелений світ”; Національний екологічний центр; Український екологічний фонд.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

- 1.Класифікація екологічного моніторингу.
- 2.Механізм реалізації системи екологічного моніторингу.
- 3.Структура державного екологічного моніторингу.

Тема 16: Економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища (2 години)

Мета: уявити сутність та значення механізму природокористування та охорони природи.

Рекомендована література: [9, 12, 24-26, 29, 31-39, 47, 48, 52,54,58,59]

Знати: Основні важелі механізму природокористування.

Вміти:орієнтуватися в правовому полі регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Основні важелі механізму природокористування.
2. Адміністративний механізм природокористування
3. Правове регулювання природокористування та охорони довкілля.

Термінологічний словник:

Матеріальне стимулювання – забезпечення заінтересованості, вигідності для підприємства та його працівників природоохоронної діяльності. При цьому передбачається застосування не лише заохочувальних заходів, але й покарань.

Мета управління в галузі охорони навколишнього середовища - реалізація законодавства, контроль за виконанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів по охороні навколишнього природного середовища, раціональному використанню природних ресурсів, досягненню узгоджень дій державних і громадських органів в галузі охорони природного середовища.

Адміністративне управління охороною навколишнього природного середовища – здійснення в цій галузі функцій нагляду, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування і іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Лімітування природокористування – дієвий елемент механізму охорони навколишнього природного середовища. Існують підприємства, котрі, з екологічної точки зору, краще було б закрити або перепрофілювати, тобто перевести на випуск іншої продукції, що завдавало б менше шкоди навколишньому середовищу.

Питання для самоперевірки знань:

1. Заохочувальні заходи.

До таких належать:

- встановлення податкових пільг (сума прибутку, з якого стягується податок, зменшується на величину, що повністю або частково відповідає природоохоронним видаткам);
- звільнення від оподаткування екологічних фондів та природоохоронного майна;
- застосування заохочувальних цін та надвишок на екологічно чисту продукцію;
- застосування пільгового кредитування підприємств, котрі ефективно здійснюють заходи у відповідності до "Закону про охорону навколишнього природного середовища" (зниження процента за кредит або безпроцентне кредитування);
- запровадження спеціального додаткового оподаткування екологічно шкідливої продукції та продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій;
- штрафи за екологічні правопорушення.

2. Структура природоохоронної системи України.

1. Підсистема нагляду і контролю за станом навколишнього середовища. Відповідальність за організацію цієї підсистеми несе Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Державний комітет природних ресурсів, Держстандарт, Міністерство охорони здоров'я та інші міністерства та відомства України, а також місцеві обласні, міські і районні органи відповідного профілю.

2. Інформативна та техніко-економічна підсистема обробки і аналізу статистичних та інших даних в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Керує цією підсистемою

Державний комітет статистики України і його обласні та районні управління, а також Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Ці органи разом формують єдиний банк даних по різним аспектам охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування як в територіальному, так і в галузевому розрізах.

3. Підсистема використання і охорони природних ресурсів. Вона знаходиться в компетенції місцевих Рад, які контролюють і регулюють всю природоохоронну роботу міністерств і відомств. Галузевий і міжгалузевий характер раціонального природокористування визначається специфікою господарської діяльності структурних підрозділів міністерств і відомств і залежить від виробничого профілю підприємств і об'єднань.

4. Підсистема фундаментальних і прикладних досліджень по взаємодії використання ресурсів біосфери і розвитку суспільного виробництва. Ця підсистема базується на діяльності Національної Академії Наук України, Міністерства освіти і науки України. Вони разом з міністерствами і відомствами розробляють і затверджують плани науково-дослідних робіт по науковим основам раціонального природокористування, координують діяльність наукових закладів по розробці найважливіших проблем охорони навколишнього середовища.

5. Підсистема управління і планування в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Це одна з центральних ланок всієї природоохоронної системи. Керівництво і координацію діяльності цієї підсистеми здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції. При цьому необхідно враховувати, що в системі планового управління раціональним природокористуванням провідним є територіальний підхід.

3. Правове регулювання природокористування

Земельний кодекс встановлює обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів:

- використовувати землю ефективно і відповідно до цільового призначення;
- підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної обстановки внаслідок своєї господарської діяльності;
- здійснювати захист земель від водної та вітрової ерозії, забруднення та інших процесів руйнування для збереження і підвищення родючості землі.

При розміщенні, проектуванні, будівництві та введенні в дію нових та реконструйованих об'єктів і споруд передбачається додержання екологічних та санітарних вимог щодо охорони земель.

Лісовий кодекс України, прийнятий 21 січня 1994 року, регулює відносини з охорони і відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей та підвищення продуктивності, раціонального використання та відтворення лісів. Відповідальність (дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну) за порушення лісового господарства несуть особи, винні в:

- незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- порушенні вимог пожежної безпеки в лісах, знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або необережного поводження з вогнем, внаслідок забруднення лісу хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами та іншими видами шкідливого впливу;
- порушенні строків лісовідновлення;
- знищенні або пошкодженні лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також природного підросту та самосіву на землях, призначених для відновлення лісу тощо.

У Кодексі про надра встановлений перелік правопорушень законодавства про надра, які тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність згідно з законодавством України:

- самовільне користування надрами;
- порушення норм, правил і вимог щодо проведення робіт з геологічного вивчення надр;
- вибіркове вироблення багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних витрат корисних копалин;
- наднормативні витрати і пошкодження якості корисних копалин при їхньому добуванні;
- пошкодження родовищ корисних копалин;
- невиконання правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища щодо шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами тощо.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Завдання та проблеми економіки природокористування.
2. Поняття економічного механізму охорони навколишнього середовища.
3. Екологічні стандарти й нормативи.
4. Комплекс заходів з економічного стимулювання охорони навколишнього середовища.

5. Планування та фінансування природоохоронних підприємств

Тема 17: Економічна і соціальна ефективність природоохоронної діяльності.

(4 години)

Мета: уявити сутність передумови, необхідність та методику визначення економічної та соціальної ефективності природоохоронної діяльності.

Рекомендована література: [9, 12, 24-25, 47, 48, 52,55,59,61]

Знати: Визначення економічної і соціальної ефективності природоохоронних заходів та показники ефективності.

Вміти: Розраховувати показники економічної і соціальної ефективності природоохоронних заходів та інтерпретувати результати

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми:

1. Сутність економічної ефективності природоохоронних заходів
2. Показники економічної і соціальної ефективності природоохоронних заходів
3. Визначення економічної і соціальної ефективності природоохоронних заходів
4. Економічна і соціальна ефективність безвідходних і маловідходних технологій

Термінологічний словник:

Природоохоронні заходи – це види господарської діяльності, які безпосередньо спрямовані на вирішення певних природоохоронних завдань.

Одним з основних критеріїв результативності екологічної політики є досягнення високої ефективності природоохоронних заходів. Ефективність природоохоронних заходів визначається через аналіз витрат і вигод від реалізації проекту.

Ефект (від лат. effectus – виконання, дія) означає результат, наслідок певних причин, дій. Ефект вимірюється в матеріальному, соціальному, і грошовому вираженнях. Зокрема, він може оцінюватися обсягом додатково виробленої чи спожитої продукції, тобто штуками, кубічними чи квадратними метрами, тоннами тощо, а також показниками покращення здоров'я населен-

ня – зниженням захворюваності або смертності, виробничого травматизму, підвищенням середньої тривалості життя. Якщо зазначені результати отримують грошову оцінку, можна говорити про отримання *економічного ефекту*.

Економічний ефект – це виражений у грошовій формі результат будь-яких дій, зокрема вищезазначених господарських заходів.

Екологічний рівень природоохоронних заходів зумовлюється зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище і проявляється в обмеженні надходження забруднюючих речовин у біосферу, збільшенні кількості і поліпшенні якості придатних до використання земельних, лісових, водних та інших природних ресурсів. Соціально-економічний рівень природоохоронних програм передбачає підвищення екологічного комфорту проживання населення і збільшення національних багатств.

Соціальні результати – це поліпшення фізичного стану і зниження захворюваності людини, збільшення тривалості її життя, покращення умов праці і відпочинку, підтримання екологічної рівноваги, збереження естетичних цінностей природних ландшафтів, пам'яток природи, заповідних зон та інших територій, створення рівних умов для зростання творчого потенціалу особистості і розвитку культури.

Загальний ефект від підвищення або запобігання зниженню якості промислової продукції, продукції рибного і сільського господарства оцінюється за річним її приростом після проведення природоохоронного заходу, а розрахунковий ефект визначається як різниця між прибутком від реалізації продукції до та після проведення заходів.

Питання для самоперевірки знань:

1. Система природоохоронних заходів.

У широкому значенні до природоохоронних заходів можна віднести всі види господарської діяльності, що прямо і побічно сприяють зниженню або ліквідації негативного впливу людини на довкілля.

Серед вищезгаданих природоохоронних заходів до екологічно спрямованих дій у широкому значенні належать ті, які так чи інакше підвищують загальну ефективність функціонування економічних систем. У кінцевому підсумку це обумовлює зменшення ресурсомісткості (матеріаломісткості, енерго – або водомісткості) виробництва одиниці продукції (виконання певної роботи чи надання послуг). Інакше кажучи, зменшується питома потреба в зазначених ресурсах. Результатом цього є відносне зменшення екологічного тиску на стадіях виробництва, тобто зникають або зменшуються потреби в ресурсі, а також негативні наслідки його виробництва. Як правило,

екологічно спрямовані заходи непрямої дії мають багатоцільовий характер. Крім екологічних ефектів, вони дають можливість отримати цілу низку економічних і соціальних результатів, зокрема зменшення виробничих і соціальних витрат, покращення за рахунок цього достатку людей тощо. З державного бюджету інвестуються переважно великі природоохоронні програми та проекти загального призначення, а саме: державні програми ліквідації наслідків промислових аварій та стихійних лих; державні територіальні й галузеві перспективні та поточні плани з охорони й відтворення природних ресурсів; державні плани і кошторис на ведення заповідного господарства та організацію заповідної справи в цілому у заповідниках, природних парках, пам'ятках природи, заказниках тощо. Капіталовкладення на ці заходи в минулі роки були незначними, часто виділялися за залишковим принципом.

2. Визначення та показники економічної ефективності природоохоронних заходів.

Загальна економічна ефективність природоохоронних витрат розраховується як співвідношення річного обсягу повного економічного ефекту до суми приведених витрат, які сприяли цьому ефекту. Показник загальної економічної ефективності застосовується з метою регіонального обґрунтування структури і обсягів природоохоронних заходів або структури і обсягів капітальних вкладень природоохоронного призначення.

Загальна ефективність природоохоронних витрат визначається на всіх стадіях розробки і виконання програм у галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів і за регіонами, міністерствами, відомствами та недержавними структурами, при проектуванні об'єктів природоохоронного призначення, а також при оцінці результатів виконання екологічних заходів.

Показник загальної економічної ефективності природоохоронних витрат розраховується як відношення річного обсягу повного економічного ефекту до суми приведених витрат, які сприяли досягненню цього ефекту (тобто експлуатаційних витрат і капіталовкладень, приведених до однакової розмірності згідно з нормативом ефективності).

Загальна економічна ефективність капітальних вкладень у природоохоронні заходи визначається діленням річного обсягу повного економічного ефекту, за винятком експлуатаційних витрат на утримання і обслуговування природоохоронних об'єктів, на суму капітальних вкладень, що забезпечили цей результат. Показник загальної ефективності капітальних вкладень порівнюється з нормативним і фактично досягнутим.

3. Система непрямих (додаткових) показників природоохоронної діяльності.

Додатковими показниками ефективності витрат на охорону навколишнього середовища є:

- відношення показника зменшення негативного впливу господарської діяльності та іншої діяльності на навколишнє середовище до витрат, що сприяли цьому зменшенню;
- відношення показника покращення стану навколишнього середовища регіону до витрат, що сприяли цьому покращанню.

Крім того, визначається загальний і розрахунковий економічний ефект від здійснення природоохоронних витрат. Загальний економічний ефект стосується галузей виробничої і невиробничої сфери і визначається на основі приросту економічної оцінки природних ресурсів або приросту продукції. Розрахунковий економічний ефект стосується окремих підприємств, адміністративних районів, виробничо-промислових комплексів, промислових вузлів і визначається на основі приросту прибутку або зниження собівартості продукції.

Загальний ефект від скорочення захворюваності робітників завдяки покращанню стану навколишнього середовища в результаті виконання природоохоронних заходів визначається як сума таких показників:

- ефект від запобігання втратам продукції за період хвороби робітників, зайнятих у сфері матеріального виробництва;
- ефект від скорочення суми виплат робітникам і службовцям, які захворіли внаслідок забруднення навколишнього середовища, за рахунок фонду соціального страхування за період тимчасової і постійної непрацездатності;
- скорочення витрат у системі охорони здоров'я на лікування робітників, які захворіли внаслідок забруднення навколишнього середовища.

Повний економічний ефект від підвищення продуктивності праці робітників в умовах покращання стану навколишнього середовища і збереження естетичної цінності ландшафту, покращання стану рекреаційних зон визначається так:

- загальний ефект у матеріальному виробництві – за річним приростом продукції, а в галузях невиробничої сфери – за скороченням витрат на виробництво робіт і надання послуг;
- розрахунковий ефект на підприємствах – за річним приростом прибутку, в організаціях і установах невиробничої сфери – за економією витрат на виконання робіт і надання послуг.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Економічний ефект та економічна ефективність природоохоронної діяльності.

2. Методика розрахунку та економічне обґрутування показників ефективності природоохоронної роботи.
3. Сутність безвідходної моделі виробництва.
4. Критерії результативності екологічної політики держави.

Тема 18: Світовий досвід і міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища. (6 годин)

Мета: уявити необхідність на стратегічні напрями міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього середовища.

Рекомендована література: [8, 9, 13, 15, 22, 24-26, 31-38,40,45,48,50,53,56]

Знати: історію та правові основи міжнародного екологічного співробітництва.

Вміти: Визначати та обґрунтовувати іжнародні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення.

Самостійна робота по даній темі полягає в:

1. Опрацюванні матеріалу лекції, засвоєнні термінів економічного словника;
2. Підготовці до семінарського заняття. Для цього:
 - опрацьовується основна та додаткова література;
 - готуються відповіді на основні питання теми;
 - опрацьовуються питання, винесені на перевірку (див. методичні вказівки для практичних занять);
 - виконуються завдання для самоперевірки знань.

Основні питання теми

1. Міжнародні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення.
2. Історія міжнародної екологічної співпраці.
3. Правова основа міжнародного екологічного співробітництва.
4. Екологічне законодавство розвинутих країн світу.

Термінологічний словник:

Правовою основою міжнародного співробітництва є міжнародні договори. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони довкілля визначена Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 71).

Форми мінародного співробітництва - організація наукових та практичних зустрічей; створення міжнародних організацій, що координують спільні зусилля з охорони природи; укладення офіційних договорів та угод, а також діяльність міжнародних громадських партій та організацій («зелених» та «екологістів»).

У 1991 р. Світовим банком з ЮНЕП створена **фінансова природоохоронна організація** — Глобальний екологічний фонд (СЕР), членами якої на

1 січня 1998 р. були 155 держав світу, в тому числі й Україна. Головною метою створеного Фонду є розробка та реалізація фінансового механізму надання країнам, які отримують відповідні гранти, пільгових кредитів для реалізації проектів, пов'язаних із вирішенням глобальних екологічних проблем.

Питання для самоперевірки знань:

1. Історія міжнародної екологічної співпраці

Історія міжнародної екологічної співпраці почалася понад 100 років тому. У 1875 р. Австро-Угорщина та Італія прийняли Декларацію про охорону птахів. У 1897 р. Росія, Японія, США уклали угоду про спільне використання й охорону морських котиків у Тихому океані. Перша міжнародна конвенція укладена деякими європейськими країнами у 1902 р. в Парижі про охорону птахів, корисних для сільського господарства. На жаль, ця Конвенція давала дозвіл на знищення деяких видів «шкідливих» птахів. У 1922 р. створена Міжнародна рада охорони птахів (СНПС), яка стала діючою інтернаціональною організацією у світі зараз налічується близько 300 міжнародних організацій з охорони природи. Реалізацією екопроектів займаються різноманітні міжнародні спеціалізовані як урядові, так і громадські організації. На сесіях і в спеціалізованих комітетах ООН неодноразово обговорювали проблему охорони природи. Ще у 1962р. прийнято резолюцію «Економічний розвиток і охорона природи», що визначила основну програму охорони навколишнього середовища на наступне десятиріччя.

У 1968 р. в Парижі проведено Міжнародну конференцію ЮНЕСКО з раціонального використання та охорони ресурсів біосфери. Прийнято програму, яку назвали «Людина і біосфера». У 1972 р. в Стокгольмі відбулася конференція з питань навколишнього середовища. Прийнято рішення про створення організації спеціалізованого закладу «Програма ООН з оточуючого середовища» (ЮНЕП) зі штаб-квартирою у Найробі (Кенія). З різних міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на охорону довкілля й ефективне використання природних ресурсів, ЮНЕП уперше створила все-світню систему спостереження (моніторингу) за станом і змінами біосфери. Багато зроблено в оздоровленні навколишнього середовища міжнародною організацією Римський клуб. До цієї організації нині входить 30 країн, близько 80 відомих учених, діячів різних професій. Клуб займається вивченням глобальних проблем цивілізації виробленням заходів подолання глобальних кризових явищ. Кожного року Римський клуб готує доповіді, які привертають увагу людства всього світу. Дуже важливою міжнародною угодою є Конвенція ООН 1982 р. з морського права (Хартія морів), в обговоренні якої взяло участь 156 країн, 20 міжурядових і понад 60 неурядових міжнародних організацій.

2. Участь України у міжнародній екологічній співпраці

Україна є членом Всесвітньої метеорологічної організації ООН, нею підписано Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979 р.), Конвенцію про оперативне оповіщення в разі ядерної аварії (Відень, 1986 р.), Віденську конвенцію про охорону озонного шару (Відень, 1985 р.), Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 1992р.) тощо. У цьому законі центральне місце відведено розділам, які регламентують головні напрями діяльності держави у сфері охорони навколишнього середовища, а саме: впровадження стандартів якості довкілля, організацію моніторингу, керівництво розробленням і реалізацією програм контролю за забрудненням середовища, організацію наукових досліджень з проблем довкілля, бюджетно-фінансову діяльність тощо. Гострота екологічних проблем у Японії змусила керівні кола країни включити в текст цього закону положення про відшкодування приватними підприємствами всіх або часткових витрат на охорону довкілля.

3. Світовий досвід міжнародної природоохоронної співпраці

У країнах Західної Європи, починаючи ще з 1973 р., розроблено спеціальні програми охорони природи, у яких загальне визнання здобула ідея сталого розвитку, відповідно до якої екологічні та економічні цілі в динаміці збігаються, а на рівні Європейського Союзу його країни-члени розробили принципи та загальні заходи для законодавчих актів у сфері охорони природи. У Франції контроль за охороною вод здійснюється на основі закону, прийнятого у 1964 р. За цим законом у країні діє 6 басейнових управлінь. У Великобританії відповідно до закону про водні ресурси (1973 р.) стан якості водойм контролюють 10 регіональних водних комітетів. У Нідерландах відповідно до закону про забруднення поверхневих вод промислові підприємства і муніципалітети зобов'язані мати ліцензію на скидання відходів. У Німеччині й країнах Європейського Союзу розроблена та реалізується стратегія екологічно орієнтованого менеджменту й екологічного підприємництва як одного з важливих напрямків екологічної модернізації. Цьому сприяло зростання ролі екологічних якостей і характеристик товарів та продуктів на ринку як передумови їх виробництва і реалізації, посилення тиску громадськості на підприємців, які використовують природні ресурси, задоволення екологічних інтересів населення та розвитку водного законодавства, зростання значимості екологічного права і підприємницької діяльності.

Крім того, всі підприємства Німеччини в обов'язковому порядку проходять екологічний аудит. Здебільшого прийняті національні стандарти, які регулюють екологічний аудит. Так, у червні 1993 р. прийнято основні принципи і положення екологічного обліку в рамках ЄС, які набули чинності в квітні 1995 р. За оцінками Німецького агентства з питань навколишнього середовища в галузі екологічної професійної підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів, нині професійні екологічні інтереси групуються за ступенем їх пріоритетності для тих, хто навчається, таким чином: переробка відходів; екологічне право; водне господарство і очистка стічних вод; охорона ґрунтів; енергозбереження; охорона довкілля на підприємствах; регіо-

нальне екологічне планування (екологічна програма); екологічна експертиза; боротьба з хімічним забрудненням навколишнього середовища; екологічна політика; екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва; міжнародні аспекти охорони водних ресурсів; охорона біорізноманіття; екологічна освіта; екологічна консультація; програми економії води.

У квітні 1992 р. в Китаї створили неурядову Раду з питань міжнародного співробітництва в галузі навколишнього середовища і розвитку. В її завдання входить надання уряду обґрунтованих пропозицій з координації розвитку народного господарства й екологічного захисту, а також залучення для цих цілей коштів і технологічної допомоги з боку іноземних держав. Державне управління із захисту навколишнього середовища розробило комплекс природоохоронних заходів на період до 2000 р. Китай до осені 1993 р. приєднався до 50 міжнародних конвенцій і угод із захисту навколишнього середовища, зокрема, в країні заборонено промислове використання хімічних речовин, які впливають на водні екосистеми та озоновий шар атмосфери, створений національний центр збору міжнародної екологічної інформації. Крім цього, на початку 90-х років складено програму покращення екологічного стану Пекіна. Частково 17 проектів програми фінансуються за рахунок кредитів Світового банку в сумі 125 млн дол., а уряд столиці виділив на ці проекти 124,24 млн дол. Подібні екологічні програми розроблені й для інших китайських міст.

У Японії діє законодавство про контроль за виробництвом фреонів, розроблено спеціальну програму реконструкції підприємств з виробництва фреонів, обсяг фінансування якої щороку становить 48 млн єн. Передбачено пільги щодо кредитування і податків на екологічні заходи. У багатьох індустриальних країнах Азії екологічні проблеми співзвучні з японськими. У Сінгапурі закон про охорону громадського здоров'я і навколишнього середовища прийнято в 1968 р., закон про охорону повітря - в 1971 р. У Таїланді законодавство щодо охорони довкілля почало діяти з 1974 р., у Південній Кореї - з 1977 р., в Індонезії - з 1979 р. Варто зазначити, що через загострення ситуації на Близькому Сході незабаром будуть забезпечені водою лише 5 із 19 країн, що викличе наростання суперництва за доступ до обмежених джерел прісної води, яке може ще більше поглибитися у випадку потепління клімату.

Перелік питань, що виносяться на підсумковий модульний контроль:

1. Конвенція “Про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища”.
2. Основні положення світового досвіду і міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Розподіл балів, що присвоюються студентам

МОДУЛЬ 1 (поточне тестування)	Змістовий модуль 1	44	T1	3	
			T2	3	
			T3	3	
			T4	3	
			T5	3	
			T6	3	
			T7	3	
			T8	3	
			T9	3	
			T10	3	
			T11	3	
			T12	3	
			T13	3	
	ПМК №1			5	
	Змістовий модуль 2	20	T14	3	
			T15	3	
			T16	3	
			T17	3	
T18			3		
ПМК №2			5		
Самостійна та індивідуальна робота			3		
			3		
Іспит			30		
СУМА			100		

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

На основі представленого вище розподілу балів наводяться критерії оцінювання роботи студента за виконану самостійну роботу.

Самостійна робота

Максимальна кількість – 3 бали – присвоюється студенту за умови написання та захисту рефератів, та відповідей на питання за темами, передбаченими для самостійного вивчення

Усна відповідь на питання :

“відмінно” – питання розкрито повно, розкриті всі основні категорії, наведені приклади із сучасної регіональної економіки України або інших країн - 100% поточної кількості балів.

“добре” - питання розкрито повно, розкриті всі основні категорії, однак не наведені приклади із сучасної регіональної економіки України або інших країн - 75% поточної кількості балів.

“задовільно” - питання розкрито неповно, без пояснення змісту основних категорій – 55% поточної кількості балів.

“незадовільно” - питання не розкрито, зміст основних категорій не пояснені – 0 балів.

ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Оцінювання знань студентів з дисципліни “Економіка і організація агропромислових формувань” здійснюється на основі результатів поточно – модульного контролю. Завдання поточного контролю оцінюються у діапазоні від 0 до 100 балів.

Шкала оцінювання знань студентів

Визначення показника за державною шкалою	Визначення показника за шкалою ECTS	Оцінка за 100-бальною шкалою	ECTS оцінка
Відмінно	Відмінно – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	90-100	A
Добре	Дуже добре – вище середнього рівня із кількома помилками	82-89	B
	Добре – взагалі вірна робота з певною кількістю грубих помилок	75-81	C
Задовільно	Задовільно – зі значною кількістю недоліків	67-74	D
	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії	60-66	E
Незадовільно	Незадовільно – з можливістю повторного складання	35-59	FX
	Незадовільно – з обов’язковим повторним курсом	0-34	F

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16 квітня 1991 р.
2. Закон України “Про іноземні інвестиції” від 14 вересня 1992 р.
3. Закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні” від 13 жовтня 1992 р.

4. Указ Президента “Про Північнокримську експериментальну зону Сиваш ” від 30 червня 1995 р.
5. Вільні економічні зони: Світовий досвід і Українська практика. Навч. посіб. За ред. Сівченко І.– К.: ЦУЛ, 2004. – 460 с.
6. Географія агропромислових комплексів. Пістун М.Д. та ін. Навчальний посіб. – К.: 1997.
7. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Руденко В.П. – Львів: Світ, 1993.
8. Економіка регіонів (областей) України: Навч. посіб. За ред. Чернюк Л.Г. К.: ЦУЛ, 2002. – 650 с.
9. Економічне районування сфери відтворення робочої сили. Заяц Т.А. – К.: 1997.
10. Економіка природокористування. Руснак П.П. – К.: 1992.
11. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. Паламарчук М.М. та ін. – К.: 1998.
12. Економічне регулювання сфери відтворення робочої сили. Заяц Т.А. – К.: 1997.
13. Економіка сільського господарства. Мацибора В.І. Підручник. – К.: Вища школа, 1994.
14. Экономика предприятий машиностроения в условиях перехода к рынку. Под ред. В.С. Клочко – Харьков, 1995.
15. Экологизация развития производительных сил Украины. Иванух Р.Ж. Экономика Украины. № 10. – 1992.
16. Экономическая география и регионалистика. Учебное пособие. За ред. Козьева И.А.: М.: 2005. – 336 с.
17. З досвіду економічного районування. Калитенко А.П. та ін. – К.: 1997.
18. Ліси України. Генсірук С.А. – К.: 1992.
19. Методологічні засади комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил регіонів. – К.: Вища школа, 1998.
20. Організація управління лісопромисловим виробництвом. Бойко Т.М. Мет. вед. науч. сб. – К.: 1994.
21. Проблемы структурной перестройки Украины по транспортному комплексу. Под ред. Ю.М. Цветова. – К.: 1996.
22. Проблемы комплексного развития территории. Горленко И.А. и др. – К.: 1994.
23. Природно-ресурсний потенціал України. Руденко В.П. – К.: Либідь, 1994.
24. Пріоритети розвитку заради добробуту. Звіт Запорізької облдержадміністрації. – Запоріжжя, 2002.
25. Размещение производительных сил в Украине. Учеб. пособие. В.Б. Кудрявцев. – Симферополь, 1999.
27. Размещение производительных сил. Учеб. пособие. – М., 2004.
28. Размещение производительных сил. Уч. пособие Л.С. Дорошенко. – К.: МАУП, 1999.
29. Регионы Украины: проблемы развития. В.К. Симоненко. – К.: 1997.
30. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Поповкін В.А. – К.: 1993.
31. Регіональне розселення: проблеми та перспективи. Доценко А.І. – К.: 1994.
32. Регіональна політика України. Під ред. Кордюкової Н.Г. – К.: Наукова Думка, 1995.

33. Розміщення продуктивних сил. Підручник за ред. Ковалевського В.В. К.: Либідь, 1996.
34. Розміщення продуктивних сил України. Підручник за ред. Качана Є.П. – К.: Вища школа, 1998.
35. Розміщення продуктивних сил України. Навч. метод. посібник Авт. С.І. Дорогунцов, Я.Б. Олійник та ін. – К.: КНЕУ, 2000.
36. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. Навчальний посібник. Д.М. Стеченко. – К.: Віка, 2001.
37. Розміщення продуктивних сил. Тестові завдання. С.І. Дорогунцов, С.І. Іщук та ін. – К.: Знання, 1998.
38. Розміщення і регіональний розвиток продуктивних сил. – К.: 1999.
39. Розміщення продуктивних сил. Теоретично-методологічні основи. Іщук С.І. – К.: 1997.
40. Розміщення і регіональний розвиток продуктивних сил. Стеченко Д.М. – К.: 1999.
41. Розміщення виробництва товарів народного споживання в Україні. Навчальний посібник – К. 1992.
42. Розміщення продуктивних сил України. Навчальний посібник. За ред. Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновський – Київ: ЦУЛ, 2002.-470 с.
43. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб.- 2-ге вид., випр. і доп. За ред. Стеченко Д.М. – К.: Вікар, 2002.-374 с.
44. Розміщення продуктивних сил України: Національна макроекономіка: Посібник. за ред. Заблицького Б.Ф. – К.: Академвидав, 2002. – 368 с.
45. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: Підручник. за ред. Жук М.В., Круль. – К.: Кондор, 2004. – 296 с.
46. Розміщення продуктивних та регіональна економіка: Навч. посіб. за ред. Горбач Л.М. – К.: Кондор, 2004. – 344 с.
47. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: Навчальний посібник / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач – К.: Кондор, 2005. – 342 с.
48. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка: Підручник / Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко; Ред. Дорогунцова – К.: КНЕУ, 2005. – 988 с.
49. Соціально-економічна географія України. Навч. посібник За ред. О.І. Шаблія. – Львів, 1994.
50. Соціально-економічна географія світу. / За ред. Кузика С.П. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1998.
51. Свободные экономические зоны в современном мире. В.А. Дергачев – Одеса: Судходство, 1996.
52. Спеціальні економічні зони. Теорія та практика. Пила В.І. та ін. Навч. посіб. – К.: 1998.
53. Статистичний щорічник України за 2001 рік – К.: Техніка, 2002.
54. Структурна трансформація промислового комплексу України. Коломійцев В.Б. – К.: 1997.
55. Стратегия развития производительных сил. Иванух Р. ж. Экономика Украины - № 6 – 1992.
56. Територіальна сегментація ринку праці України. Шаленко М.В. – К.: 1998.
57. Трудовой потенциал и занятость. Учебное пособ. Ким М.Н. – Харьков, 1993.

58. Територіально-виробничий комплекс і економічне районування, Іщук С.І. Метод. теорія. – К.: 1996.
59. Теоретичні основи регіональної економіки. Гопчієв О.Г. Навч. посіб. – К.: 1997.
60. Інноваційні форми регіонального розвитку: Навч. посіб. За ред. Стеченко Д.М. – К.: Кондор, 2002. – 254с.
61. Україна та її агропромисловий комплекс. Кристальний О.В. – К.: Урожай, 1993.